

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ:

«ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΟΙΣ ΑΓΙΟΥ ΦΩΤΟΣ».

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ:

ΦΩΤΙΟΣ

ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ

Φ. Σ' ἐρώτησα καὶ ἄλλοτε, καὶ δὲν ἠθέλησες ποτὲ νὰ μὲ φανερώσης καθαρὰ τὴν γνώμην σου.

Κ. Περὶ τίνο;

Φ. Περὶ τοῦ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ θαυματουργουμένου ἁγίου φωτός.

Κ. Ἄγιον φῶς ἄλλο δὲν γνωρίζω παρὰ τὸ «Φῶς ἐκ φωτός, θεὸν ἀληθινὸν ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ» ὡς τὸ μαρτυρεῖ τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως

Φ. Οὐδ' ἐγὼ ἀμφιβάλλω περὶ τούτου. Ἄλλ' εἰς τούτου τοῦ Φωτός τὸν τάφον, ἂν πιστεύσωμεν τοὺς ἁγιοταφίτας καὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ προσκυνητάς, φαίνεται κατ' ἔτος ἄλλο φῶς ὑλικόν, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀνάπτουν οἱ προσκυνηταὶ τὰς λαμπάδας των.

Κ. Τρόπους καὶ μέσα νὰ φωτίζωσι τὸ σκότος εὐρήκασιν οἱ ἄνθρωποι πολλὰ, καὶ ἡ πρόοδος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης τοὺς ἐδίδαξε πλείοτερα. Εἰς τὰ φωτισμένα τῆς Εὐρώπης ἔθνη σήμερον, τὸ πλέον ἀσθενὲς παιδάριον, ἢ πλέον χυδαία γυνή, ἀνάπτουν φῶς, εἰς ῥιπὴν ὀφθαλμοῦ, μὲ τὰ γνωστὰ φωσφορικὰ πυρεῖα (briquets phosphoriques).

Φ. Τὰ γνωρίζω.

Κ. Μὲ κανένα τρόπον παρόμοιον πιθανὸν ὅτι ἀνάπτει τίς πρῶτον ἐπάνω τοῦ ἁγίου τάφου τὴν λαμπάδα του, κ' ἔπειτ' ἀπ' αὐτὴν οἱ λοιποὶ τὰς ἰδικὰς των.

Φ. Ὅχι μὲ τούτους, τοὺς γνωστοὺς τρόπους, ἀλλ' ἐξ οὐρανοῦ, λέγουν, καταβαίνει τὸ Φῶς.

Κ. Ἐξ οὐρανοῦ ψευδοκαταίβιατα φῶτα, μᾶς ἐφύλαξεν ἡ ἱστορία πολλὰ. Ἐνθυμᾶσαι βέβαια, τί λέγει ὁ Παυσανίας περὶ τῶν ναῶν τῆς Λυδίας, ὅπου οἱ Ἱερεῖς ἀναπταν τὰ ξύλα διὰ τὰς θυσίας μὲ πῦρ ἀόρατον¹. Τοιοῦτόν τι ἐγένετο εἰς τὴν Ἑγνατίαν, πόλιν Ἰταλικήν². Τοιοῦτον εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ Διονύσου³. Τοιοῦτον ἀκόμη εἰς τὴν νῆσον Τήνον⁴, καὶ εἰς ὅχι ὀλίγας ἄλλας πόλεις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ταῦτα ἦσαν τὰ πρὸ Χριστοῦ. Ἄν θέλης νεώτερα, ἀνάγνωσε τὸν Ζώσιμον, συγγραφέα τῆς πέμπτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος.

Φ. Τον ἀνέγνωσα, ἀλλὰ δὲν ἐνθυμοῦμαι τί λέγει.

Κ. Ἰστορεῖ μὲ μεγάλην εὐλάβειαν (ὡς ἐθνικὸς) τὸ φαινόμενον κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀφροδίτης εἰς τὸν ἀέρα φῶς, πότε μὲν σφαιροειδές, πότε δὲ εἰς σχῆμα λαμπάδος, καὶ τὸν ἄπειρον χρυσὸν καὶ ἄργυρον, ὅσον ἐθησαύριζαν οἱ Ἱερεῖς δι' αὐτό.⁵

Φ. Ποῦ καὶ πότε;

Κ. Σὲ εἶπα, κατὰ τὴν πέμπτην ἑκατονταετηρίδα. Ὁ δὲ τόπος ἦτον εἰς τὴν Συρίαν, εἰς αὐτὸ τῆς Ἀφροδίτης τὸ Ἱερὸν, πλησίον τῆς Ἡλιουπόλεως⁶. Εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτης τῆς θεᾶς ἐθαυματουργεῖτο τὸ θαῦμα.

¹ Παυσαν. V, 27.

² PLIN. II, 107. HORAT. Salyr. I, 5, "99.

³ Ἀριστοτέλ. Περὶ θαυμασ. ἀκουσμ. κεφ. 133.

⁴ Ἀριστοτέλ. Περὶ θαυμασ. ἀκουσμ.

⁵ Ὁ Ζώσιμος (Ἰστρ. I, 58) λέγει, ὅτι τὸ θαῦμα ἐγένετο ἕως εἰς τὸν καιρὸν του: «Μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.» Τὸ Ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης ταύτης, ἐπονομαζομένης Ἀφακίτιδος, κατεσκάφη ἀπὸ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον, κατὰ τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα.

Φ. Ἄλλ ἐκεῖνα ἦσαν μηχανουργήματα λαοπλάνων Ἰερέων ἐθνικῶν. Ἐγὼ λαλῶ περὶ χριστιανῶν.

Κ. Μὲ λέγεις λοιπὸν θαῦμα ἐθνικὸν ἐνεργούμενον ἀπὸ χριστιανούς, ἤγουν πρᾶγμα ἀδύνατον.

Φ. Δὲν πιστεύεις λοιπὸν τὰ θαύματα!

Κ. Δὲν ἠπίστησα ποτὲ εἰς τὰ ἀληθινὰ θαύματα, ἀλλὰ βλέπεις ὅτι ἔγιναν πολλάκις, κ' ἐνδεχόμενον νὰ γίνωνται ἀκόμη, ἀπὸ μὴ Χριστιανούς, καὶ ψευδοθαύματα. Τί παράδοξον, ἂν εὐρέθησαν καὶ μεταξύ Χριστιανῶν τοιοῦτοι θαυματουργοί.

Φ. Μὲ βάλλεις εἰς δεινὴν ἀπορίαν.

Κ. Δὲν πρέπει ν' ἀπορῆς, ἂν ἔχῃς ἰδέαν ἀκριβῆ τοῦ θαύματος. Τί ὀνομάζεις θαῦμα;

Φ. Ἔργον τῆς παντοδυναμίας τοῦ θεοῦ ἐναντίον τῶν νόμων τῆς φύσεως.

Κ. Εἶναι λοιπὸν τὸ θαῦμα ἀταξία τῆς φύσεως. Τίς ἐδιόταξε τὴν φύσιν; τίς ἔδωκε νόμους σταθεροὺς εἰς αὐτήν, ὁποίους βλέπομεν καθημέραν ἀπαραβάτους, εἰς ζῶα, εἰς φυτὰ, εἰς ὄρυκτά, ἥλιον, σελήνην, ἀστέρας, εἰς ἓνα λόγον, εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὴν γῆν;

Φ. Ἡ ἄπειρος δύναμις καὶ σοφία τοῦ δημιουργοῦ τῆς φύσεως.

Κ. Ἀπὸ τὴν ἄπειρον λοιπὸν ταύτην σοφίαν τοῦ τεχνίτου συμπεραίνεται, ὅτι θαύματα ἢ δὲν ἔπρεπε νὰ γίνωνται ὀλότελα, ἢ νὰ συμβαίνωσι σπανιώτατα καὶ διὰ μεγάλας ἀνάγκας. Ἐν ἀπὸ τὰ ἀπαραιτήτως ἀπαιτούμενα εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ θαύματος εἶναι ἡ σπανιότης. Θαῦμα ἐνεργούμενον συχνά, δὲν εἶναι πλέον θαῦμα, καὶ ὅστις τὸ πιστεύει, κατηγορεῖ ἀτεχνίαν τοῦ Δημιουργοῦ, ὅτι δὲν ἐδυνήθη νὰ δημιουργήσῃ κόσμον τέλειον, οὐδὲ νὰ δώσῃ νόμους εἰς αὐτὸν τοιοῦτους, ὅποιοι νὰ μὴ ταράσσωνται, μηδὲ νὰ ἀτακτῶσι καθημέραν. Ἡ τί ἤθελες ὀνομάσειν, παραδείγματος χάριν, ὠρολογίαν, τοῦ ὁποίου τὰ ὠρολόγια, ἀντὶ νὰ γυρίζωνται μίαν φοράν καθημέραν, διὰ νὰ κινῶνται ἀδιακόπως εἰκοσιτέσσαρας ὥρας, εἶχαν χρεῖαν νὰ γυρίζωνται πᾶσαν ὥραν; Τεχνικός σε φαίνεται τοιοῦτος ὠρολογίας;

Φ. Οὐδ' ὠρολογίαν ὅλως ἤθελα τὸν ὀνομάσειν.

Κ. Πόσον μᾶλλον λοιπὸν ὁ πάνσοφος τῆς φύσεως ἀρχιτέκτων, ὁ Ἀριστοτέχνης θεός, ὡς τὸν ὀνομάζει ὁ Πίνδαρος⁷, ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τὴν φύσιν δρόμον ἀδιάκοπον.

Φ. Δὲν ἐμπορεῖς ὅμως νὰ ἀρνηθῆς ὅτι τὸν ἐδιόκοψε πολλάκις.

Κ. Ναί, ὄχι ὅμως πολλάκις, ἀλλὰ σπανιώτατα, καθὼς εἶπα, καὶ διὰ μεγάλας ἀνάγκας. Τοιαύτη ἀνάγκη συνέβη εἰς τὴν φανέρωσιν τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ, πρῶτον διὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς, ἔπειτα διὰ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, τῆς ὁποίας πρόδρομος ἔγινεν ἡ Ἰουδαϊκή. Ἡ ἀπαράβατος τάξις τῆς φύσεως, ὁ ἀδιάκοπος δρόμος καὶ ἡ σταθερὰ διαδοχὴ τῶν ὥρων τοῦ ἐνιαυτοῦ, κατὰ τὰς διαφόρους σχέσεις τοῦ ἡλίου πρὸς τὴν γῆν ἔκαμε τοὺς ἀνθρώπους νὰ πιστεύσωσι δημιουργὸν αὐτὸν τὸν ἥλιον, ἔπειτα καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας, καὶ νὰ προσφέρωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν χρεωστούμενην εἰς τὸν ἀληθῆ Δημιουργὸν λατρείαν⁸. Τοιαύτη καὶ τοσαύτη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πλάνη πῶς ἄλλως εἶχε νὰ διαλυθῆ παρὰ μὲ τὴν φανέρωσιν τοῦ Δημιουργοῦ τῆς φύσεως ὅστις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γνωρισθῆ χωρὶς θαυμάτων; Θέλεις μεγαλητέραν τῆς ἀνάγκης ταύτης ἀνάγκην ἄλλην;

Ἐφανερῶθαι λοιπὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ ἀληθὴς Δημιουργὸς τῆς φύσεως μὲ τὰ θαύματα πρῶτον τῆς Παλαιᾶς, ἔπειτα καὶ τῆς Νέας διαθήκης, ὅσα ἐθαυματούργησεν ὁ Χριστός, καὶ μετ' αὐτὸν οἱ ἀπόστολοί του καὶ οἱ μετ' αὐτούς, ἕως νὰ ἐξαπλωθῆ καὶ νὰ στερεωθῆ ἡ κηρυχθεῖσα ἀπ' ἐκείνους θρησκεία.

Φ. Καὶ λοιπὸν δὲν γίνονται πλέον θαύματα;

Κ. Ὅχι, πλὴν ἂν μᾶς καταλάβῃ πάλιν παρομοία ἀνάγκη.

Φ. Καλὲ τί λέγεις!

⁶ Ἡ Ἡλιούπολις εἶναι σήμερον ὀνομαζομένη Βαλβέκα (Balbek).

⁷ Παρὰ Πλουτάρχ. Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θ. βραδ. τιμωροῦμ. 4, σελ. 220.

⁸ «Πρὸς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀστέρας, καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν στρατιάν τοῦ οὐρανοῦ, ἃ ἠγάπησαν, καὶ οἷς ἐδούλευσαν... καὶ οἷς προσεκύνησαν αὐτοῖς.» Ἰερεμ. η', 2.

Κ. Δὲν τὸ λέγω ἐγώ, αὐτοὶ πρῶτοι οἱ κηρύξαντες τὸ εὐαγγέλιον Ἀπόστολοι λέγουν ῥητῶς, ὅτι τὰ θαύματα ἐγίνοντο ἐξανάγκης εἰς μαρτυρίαν καὶ βεβαίωσιν, ὅτι τὸ κήρυγμά των ἦτο διδασκαλία θεόπνευστος: «Ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, καὶ τὸν λόγον ΒΕΒΑΙΟΥΝΤΟΣ διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων ⁹. Καὶ πάλιν: ἅ Παρρησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ ΜΑΡΤΥΡΟΥΝΤΙ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν ¹⁰.» Τὸ λέγουν ἔπειτα ἄνδρες ἀξιόπιστοι, οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐξαιρέτως ὁ Χρυσόστομος, ὁμολογούντες, ὅτι εἰς τοὺς χρόνους αὐτῶν δὲν ἐγίνοντο πλέον θαύματα.

Φ. Νὰ μὴ πιστεύσω λοιπὸν ὅσα λέγουν περὶ τοῦ ἁγίου φωτός;

Κ. Ὅχι, ἐπειδὴ οὐδ' ὁ Χρυσόστομος τὸ ἐπίστευεν ἢ μᾶλλον οὐδὲ τὸ ἐγνώριζε, διότι, ἂν εἰς τὸν καιρὸν τοῦ ἐθαυματουργεῖτο τὸ ἅγιον φῶς, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ λέγη ὅτι δὲν ἐγίνοντο πλέον θαύματα;

Φ. Λέγεις λοιπὸν λαοπλάνους τοὺς ἁγιοταφίτας.

Κ. Ἄπαγε! φίλε. οὐδ' ἐσέ συμβουλευῶ νὰ δώσης εἰς αὐτοὺς τόσον αἰσχρὸν ἐπίθετον. Δὲν ἐνθυμᾶσαι τί λέγει ὁ Χριστός;

Φ. Τί;

Κ. «ὅς ἂν εἴπη τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, Μωρό, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός».

Φ. Ἄλλ' ἂν δὲν ἦναι μωροὶ, ἀκολουθεῖ, ὅτι εἶναι πανοῦργοι, θησαυρίζοντες χρήματα μωρῶν.

Κ. Χερότερον ἀκόμη τοῦτο. ἔπειτα συλλογίσου, ὅτι κατηγορεῖς ὄχι μόνον τοὺς αὐτουργοὺς τοῦ θαύματος, τοὺς καὶ μόνους ἀξίους κατηγορίας, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Μακαριώτατον τῆς Ἱερουσαλήμ Πατριάρχην. Κατηγορεῖς τοὺς λοιποὺς τρεῖς Πατριάρχας, ὅλους τοὺς Ἀρχιερεῖς μας, ὅλον τὸν κληρὸν τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι δὲν ἤθελαν ὑποφέρειν τοιοῦτον ὄνειδος, ἐὰν...

Φ. Διὰ τί λοιπὸν τὸ ὑποφέρουν, διὰ τί δὲν καταλύουν τοιοῦτον θαυματούργημα;

Κ. Ἐπιθυμοῦν, μὴν ἀμφιβάλλης, τὴν κατάλυσίν του, ἀλλ' εἶναι τάχα εἰς τὴν ἐξουσίαν των;

Φ. Δὲν εἶναι εἰς τὴν Ἐξουσίαν των! Ἀπὸ τίνος λοιπὸν ἐξουσίαν κρέμεται;

Κ. Τοῦ καιροῦ, τῆς ἐξαπλώσεως τῶν φάτων εἰς τὸν κοινὸν λαόν. Δὲν ἔπλασαν αὐτοὶ τὸ θαῦμα. τὸ εὐρήκασιν ἀπ' ἄλλους πρὸ πολλοῦ πλασμένον, καὶ δὲν τολμοῦν νὰ τὸ σαλεύσωσι.

Φ. Τίνα φοβοῦνται;

Κ. Αὐτοὺς τοὺς Ἄραβας ληστὰς, οἱ ὅποιοι συμερίζονται μὲ τοὺς ἁγιοταφίτας τὰ κέρδη τοῦ θαύματος. αὐτοὺς (τὸ πλέον ἀξιοθρήνητον) τοὺς κατέτος τρέχοντας μωροὺς προσκυνητὰς τοῦ θαύματος. Ἡ νομίζεις εὐκόλον μετὰ μακρὰν καὶ πολυχρόνιον πλάνην, νὰ φανερώσης εἰς τοὺς πλανημένους, ὅτι ἐθαυματούργεις διὰ νὰ τοὺς πλανᾷς;

Φ. Εἶπες, ὅτι δὲν ἐγνώριζεν ὁ Χρυσόστομος τὸ θαῦμα τοῦτο. Ἐπεθύμουν νὰ μάθω, ἂν ἐγίνετο κὰν εἰς τὸν καιρὸν τῶν Ἀποστόλων.

Κ. Ὅχι βέβαια, πλὴν μίαν μόνην φοράν, εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, ὅταν ἐφάνη ὁ ἄγγελος εἰς τὸν τάφον του. Ἐπειδὴ, κατὰ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἡ μορφή τοῦ ἀγγέλου ὁμοίαζε τὴν ἀστραπὴν, ἀκολουθεῖ ὅτι καὶ ὅλος ὁ τάφος ἐφωτίσθη.

Φ. Ἴσως ἐκ τούτου ἔλαβε τὴν ἀφορμὴν τὸ θαῦμα.

Κ. Καὶ πόθεν δὲν λαμβάνουν ἀφορμὰς οἱ θαυματοπλάσται; ἀλλὰ τοῦτο ἐγίνε μίαν μόνην φοράν, ὡς εἶπα.

⁹ Μάρκ. ιζ', 20.

¹⁰ Πράξ. Ἀποστόλ. ιδ', 3. Ἴδε καὶ τὴν Πρὸς Ἑβρ. β', 4.

Φ. Εἶσαι βέβαιος, ὅτι δὲν ἐφωτίσθη ὁ τάφος καὶ τὸ ἐξῆς ἔτος, καὶ τὰ ἀκόλουθα, καθὼς φωτίζεται τὴν σήμερον.

Κ. Βέβαιος, καθὼς δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι σὲ βλέπω τὴν ὥραν ταύτην παρόντα.

Φ. Πόθεν;

Κ. Πρῶτον ἀπὸ τὴν φύσιν αὐτοῦ τοῦ πράγματος. ἔν καὶ τὸ αὐτὸ θαῦμα δὲν γίνεται πλὴν μίαν μόνην φοράν, καὶ διὰ μεγάλη, ὡς ἐλέγαμεν, ἀνάγκην, ὁποῖα ἦτον ἡ ἀνάγκη νὰ βεβαιωθῇ τοῦ Χριστοῦ ἡ ἀνάστασις εἰς τοὺς γνωρίσαντας αὐτοῦ καὶ τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον. τὸ ἐξῆς καὶ τὰ ἀκόλουθα ἔτη δὲν ἦτον ἀνάγκη πλέον οὐδεμία νὰ ἀνανεωθῇ τὸ αὐτὸ πάλιν θαῦμα. Βεβαιοῦται προσέτι ἡ παῦσις τοῦ θαύματος ἀπὸ τὴν περὶ αὐτοῦ σιωπὴν αὐτῶν τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν καθεξῆς παλαιῶν χριστιανῶν. Ἐὰς ὑποθέσωμεν προσώρας δυνατὴν τὴν ἐτήσιον ἀνανέωσιν τοῦ θαύματος, εἶχαν ἰσχυροτέραν ἀπόδειξιν ἄλλην παρὰ τοῦτο οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ νὰ πείσωσι τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Ἑλληνας νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν Χριστὸν;

Φ. Ὅχι βέβαια.

Κ. Ἡ ἰσχυροτάτη ὄλων τῶν ἀποδείξεων ἦτο...

Φ. Τὸ «Ἐρχου καὶ ἴδε».

Κ. Καὶ μ' ὄλον τοῦτο δὲν τὴν ἐμεταχειρίσθησαν ποτέ. Φέρουν πολλὰς ἄλλας ἀποδείξεις, ἐνεργοῦν ἄλλα τινὰ θαύματα, χύνουν αὐτὸ τῶν τῶν αἵμα, διὰ νὰ πιστώσωσι τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν, καὶ σιωποῦν τὴν ἰσχυροτάτην ὄλων τῶν ἀποδείξεων, τὴν ἐτήσιον ἐπιφάνειαν τοῦ ἁγίου φωτός. σιωπᾶ περὶ αὐτῆς τὸ Εὐαγγέλιον, σιωποῦν αἱ Πράξεις καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τῶν Ἀποστόλων. Πῶς ἄλλως ἔχεις νὰ ἐξηγήσης τὴν τόσην σιωπὴν;

Φ. Πῶς ἄλλως, μὰ τὴν ἀλήθειαν, πλὴν διότι δὲν ἐφαίνετο κατέτος εἰς τοῦ Χριστοῦ τὸν τάφον ἅγιον φῶς.

Κ. Τὴν αὐτὴν σιωπὴν ἐφύλαξαν καὶ οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας.

Φ. Ὠνόμασες τὸν Χρυσόστομον.

Κ. Ὅχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ ὄλοι οἱ σύγχρονοὶ τοῦ πατέρες ἐσιώπησαν. Ὁ Ἐπίσκοπος τῆς Νύσσης Γρηγόριος, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου Βασιλείου, γράφει ἐπιστολὴν πρὸς φίλον ὅστις τὸν ἠρώτησεν, ἂν χρεωστῇ ὁ χριστιανὸς νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα...

Φ. Τὴν ἐγνώρισα, ἀλλὰ δὲν τὴν ἀνέγνωσα μὲ πολλὴν προσοχήν, ἐπειδὴ ἐπίστευσα τοὺς νομίζοντας αὐτὴν ὄχι γνησίαν τοῦ Νύσσης ἐπιστολὴν.

Κ. Ἐπρεπε πρῶτον, ἐπειδὴ γνωρίζεις καλὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, νὰ μὴ πιστεύσης ἄλλον παρὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς σου, παραβάλλων τὴν ἐπιστολὴν μὲ τὰ λοιπὰ τοῦ Γρηγορίου συγγράμματα, καὶ οὕτω νὰ κρίνης, ἂν τὸ ὕφος αὐτῶν συμφωνῇ. Ἐπειτα, ἂν εἶχες χρεῖαν καὶ μαρτύρων, νὰ πιστεύσης τοὺς ἐνδόξους κριτικούς, καὶ ὄχι Καρδιναλίους καὶ Ἰησοῦϊτας.

Φ. Λέγε με, ἐπειδὴ δὲν ἐνθυμοῦμαι καλὰ τὴν ἐπιστολὴν, τί ἀπεκρίθη ὁ Γρηγόριος εἰς τὸν ἐρωτήσαντα φίλον του; τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ μάθω.

Κ. Τὸν παραγγέλλει ὄχι μόνον νὰ μὴν ὑπάγῃ αὐτός, ἀλλὰ νὰ συμβουλευῇ καὶ τοὺς ἄλλους νὰ ἀπέχωσιν ἀπὸ τὸ ταξίδιον τῆς Ἱερουσαλήμ¹¹, ὡς πλειότερας βλάβης παρὰ ψυχικῆς ὠφελείας πρόξενον, διὰ τὰ ἐκεῖ συμβαίνοντα τότε πολλὰ ἄτοπα...

Φ. Τὰ ὁποῖα σήμερον εἶναι καὶ πλεיותרὰ καὶ χειρότερα.

Κ. Εἰς ὄλην ταύτην τὴν ἐπιστολὴν λαλεῖ περὶ ἄλλων σημείων τῆς ἐκεῖ παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, ἐνεργηθέντων εἰς τὸν καιρὸν τῶν Ἀποστόλων, περὶ δὲ τοῦ ἁγίου φωτός δὲν λέγει τίποτε. Πῶς σε φαίνεται τοῦτο;

Φ. Παράξενον.

¹¹ «Συμβούλευσον οὖν, ἀγαπητέ, τοῖς ἀδελφοῖς ἐκδημεῖν ἀπὸ τοῦ σώματος πρὸς τὸν Κύριον, καὶ μὴ ἀπὸ Καππαδοκίας εἰς Παλαιστίνην.» Γρηγόρ. Νύσσ.

Κ. Ἐκουσε παραξενώτερον ἄλλο. Αὐτὸς ὁ ὀλίγον ἀρχαιότερος τοῦ Χρυσοστόμου Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος...

Φ. Τὸν συγγραφέα τῶν Κατηχήσεων λέγεις.

Κ. Ναί, τὸν Κατηχητὴν Κύριλλον.

Φ. Ἐπειδὴ ἦτο Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐπειδὴ ἐκατήχει εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, πιθανὸν ὅτι εἰς τὰς κατηχήσεις του λέγει τί καὶ περὶ τοῦ ἁγίου φωτός.

Κ. Οὐδὲ γρῦ, φίλε.

Φ. Ἐξέτασες τοὺς Δυτικούς πατέρας;

Κ. Καλὰ μ' ἐνθύμισες τοὺς Δυτικούς, εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἱερώνυμος, διέτριψε πολὺν καιρὸν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ ἀπέθανεν εἰς τὴν Βηθλεέμ, καὶ ὅμως, οὐδ' αὐτὸς δὲν ἶδε τὸ ἅγιον φῶς. Ἐξεναντίας, γράφων πρὸς Παυλῖνον τινά, ὅστις ἐμελέτα νὰ υπάγη εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὸν συμβουλεύει νὰ ἀπέχη ἀπὸ τὸ ταξίδιον.

Φ. Ἴδου λοιπὸν τέσσαρες ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδες, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ὀνομάζεται τὸ μέγα τοῦτο θαῦμα.

Κ. Μὴ φοβηθῆς νὰ προσθέσης καὶ τέσσαρας ἄλλας τὰς ἀκολουθούς.

Φ. Τοῦτο κάμνει δυσκολωτέραν τὴν ἀπορίαν. Πότε λοιπὸν ἤρχισε νὰ φαίνεται φῶς εἰς τὸν τάφον τοῦ Χριστοῦ; Τίς πρῶτος ἐγένινεν ἀρχηγὸς τῆς δείξεώς του;

Κ. Δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε τὸν ἀρχηγόν, οὔτε τὸν καιρὸν τῆς πρώτης αὐτοῦ δείξεως, ἢ μάλλον πλάσεως, ἀκριβῶς νὰ διορίσωμεν. Τοῦτο μόνον μᾶς λέγει ἡ ἱστορία, πότε πρῶτον ἠκούσθη ὄνομα ἁγίου φωτός.

Φ. Πότε;

Κ. Κατὰ τὴν ἐννάτην ἑκατονταετηρίδα.

Φ. Τίς πρῶτος ἀπὸ τῶν ἁγιοταφίτας τὸ ὠνόμασε;

Κ. Δὲν ἦτο ἁγιοταφίτης, ἀλλ' ἓνας ἀπὸ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας τοὺς Μοναχοὺς.

Φ. Ἄ! Ἄ! Ἄ!

Κ. Εἰς τί ἀπορεῖς, καὶ τί θαυμάζεις;

Φ. Μ' ἔκαμες νὰ ὑποπτεύωμαι, μὴ μας ἔπλασαν τὸ θαῦμα οἱ Δυτικοί, ἐπειδὴ καὶ πρῶτοι τὸ ὠνόμασαν.

Κ. Δὲν εἶναι ἄτοπος ἢ ὑποψία σου, μάλιστα ἂν παρατηρήσωμεν, ὅτι κάνεις ἀπὸ τοὺς ζήσαντας εἰς τὸ μεταξὺ διάστημα τῆς τετάρτης καὶ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος Ανατολικοὺς Πατέρας, τὸν Θεοδώρητον, τὸν Ἰλάριον, τὸν Ἰσίδωρον, τὸν Βασίλειον Σελευκείας, Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, αὐτὸν τὸν σοφώτατον Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως Φώτιον, καὶ τοὺς καθεξῆς, ὅτι κάνεις λέγω ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἐγνώρισεν οὐδ' ὠνόμασεν ἅγιον φῶς.

Φ. Εἰπέ με λοιπὸν τὸν Δυτικὸν Μοναχόν, πότε καὶ πῶς τὸ ὠνειρεύθη.

Κ. Ὄνομάζετο Βερνάρδος, Γάλλος τὸ γένος, Μοναχὸς τοῦ τάγματος τῶν Βενεδικτείων, ἀπὸ τὸ περίφημον Μοναστήριον τοῦ ὄρους ἁγίου Μηχαήλ¹². Κατὰ τὸ 870 ἔτος ὑπῆγεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ (ὅτε ἡ Ἱερουσαλήμ εἶχε περάσειν εἰς τῶν Σαρακηνῶν τὰς χεῖρας), εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου τάφου. Ἐκεῖθεν ἐπιστρέφων ὁ Βερνάρδος οὗτος, ἐδιηγήθη καὶ τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου φωτός, ὡς μάρτυς αὐτόπτης, καὶ ὡς ἐνεργούμενον συνήθως κατέτος, τὸ μέγα σάββατον.

Φ. Ἴδου λοιπὸν ἐγένετο τὸ θαῦμα καὶ πρὸ τοῦ Βερνάρδου.

Κ. Οὐδ' ἐγὼ σὲ εἶπα, ὅτι πρῶτος πρώτην φοράν τὸ ἶδεν ὁ Βερνάρδος· ἀλλ' ὅτι ἀπ' αὐτοῦ πρῶτου τὸ στόμα ἠκούσθη καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ εἰς τὴν Δύσιν τόνομα τοῦ ἁγίου φωτός. Σημείωσε μόνον ἀκριβῶς τὸ ἔτος 870, διότι ἐκ τούτου ἔχομεν νὰ ἀνακαλύψωμεν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ θαύματος.

¹² Mont-Saint-Michel, Abbaye de Benedictins. Ἴδε BECKMANN, Litteratur. der alter. Reisebeschreib, II, S. 517-520.

Φ. Συμπίπτει σχεδόν με τους χρόνους του Πατριάρχου Φωτίου¹³.

Κ. Τον όποιον ίδαμεν ότι δέν εγνώριζε τó θαύμα. Πότε έπηραν οί Σαρακηνοί την Ίερουσαλήμ από τους Ρωμαίους Αυτοκράτορας;

Φ. Είς τας άρχάς της έβδόμης εκατονταετηρίδος (λέγει ή ιστορία), ότε ήρήμωσαν και τας μεγαλοπρεπείς οίκοδομάς και τας εκκλησίας, όσας έκτισεν ό Μέγας Κωνσταντίνος και ή μήτηρ αυτου Έλένη.

Κ. Πρόσθεσ και όσας άλλας, μετά σχεδόν 110 έτη, έκτισεν ή χωρισμένη από τον άνδρα της Θεοδόσιον τον δεύτερον, δι' ύποψίαν μοιχείας, Αυτοκρατόρισσα Εύδοκία. Καί όμως ούτε λέγεται, ούτ' άκούεται τó θαύμα του άγιου φωτός εις την ιστορίαν των τόσων λαμπρών στολισμάτων, τά όποία έγιναν άφορμή να συντρέχωσιν εις την Ίερουσαλήμ προσκυνηται και από την Δύσιν, έως όλην την έκτην εκατονταετηρίδα. Η συμβάσα έπειτα έρήμωσις αυτών από τους Σαρακηνούς έπαυσε και τους προσκυνητάς, έως προς τά τέλη της όγδόης, ότε ό Αυτοκράτωρ της δύσεως Μέγας Κάρολος (Charlemagne), λαβών την άδειαν από τον τότε Καλιφάν (Calife), τον περιβόητον Άαρών Άλ Ρασχίδ, έστόλισε πάλιν την Ίερουσαλήμ με εκκλησίας και μοναστήρια, και ανανέωσε τον ζήλον των προσκυνητών, πλειοτέρων όμως τώρα από την Δύσιν παρά από την Άνατολήν.

Φ. Διά τί πλειοτέρων από την Δύσιν;

Κ. Πρώτον μέν, διότι ήτο Δυτικός Αυτοκράτωρ ό ανακαινιστής, και Δυτικοί οί κρατούντες τά ανακαινισθέντα ίερείς και Μοναχοί, έπειτα και διότι έκυφορείτο τότε τó μέλλον μετ' ολίγους χρόνους να γεννηθή σχίσμα των δύο εκκλησιών. Καθώς οί δύο Αυτοκράτορες της Άνατολής και της δύσεως δέν έκαλόβλεπαν ένας τον άλλον, παρόμοια και από τους δύο Ίεράρχας, της νέας και της πρεσβυτέρας, Ρώμης, ό Πάπας δέν ύπόφερε ν' άκούη τον Πατριάρχην της Κωνσταντινουπόλεως έπονομαζόμενον Οικουμενικόν, και ούτος πάλιν τον Πάπαν, Καθολικόν Άκρον Άρχιερέα.

Φ. Όθεν έμειναν οί Δυτικοί μόνοι σχεδόν κτήτορες και κύριοι του άγιου τάφου.

Κ. Όχι όμως άτάραχοι διά παντός.

Φ. Τίς τους έτάραξε;

Κ. Ό θάνατος του Καλιφά, και μετ' ολίγον του Καρόλου¹⁴, των όποίων ή φιλία έσωζε και την ήσυχίαν των άγρίων εκείνων τόπων. Άφοϋ εκείνοι απέθαναν, οί Άραβες ήρχισαν τας συνήθεις ληστείας και καταδρομάς, αί όποίαι φυσικά ωλιγόστευσαν τον αριθμόν των προσκυνητών, και έπομένως τά κέρδη των Λατίνων Μοναχών...

Φ. Μεγάλην δυστυχίαν των Μοναχών με λέγεις; αλλά δέν βλέπω άκόμη τó άγιον φώς, ούδέ...

Κ. Αυτό έμελλα να σε δείξω, αν δέν έδιάκοπτες τον λόγον μου. Οί Μοναχοί, ως φρόνιμοι, δέν ήργησαν να θεραπεύσωσι την δυστυχίαν, έπινοήσαντες τó θαύμα του άγιου φωτός. Τοϋτο και των ήλιθίων Άράβων την άγριότητα ήλπίζετο να μετριάση όπωσοϋν, και των προσκυνητών τον ήλίθιον ζήλον να ενισχύση.

Φ. Δέν είχα λοιπόν άδικον (αν εικάζης όρθως) ύποπευόμενος άρχηγούς του θαύματος τους Δυτικούς.

Κ. Η εικάσία δέν είναι ιδική μου. Άκουσε τί λέγει ένας από τους έμπειροτέρους της εκκλησιαστικής ιστορίας νεωτέρους θεολόγους: «Η άρχή του φωτός τούτου συμπίπτει με τους χρόνους του Μεγάλου Καρόλου. Ό Κάρολος, καθως είναι γνωστόν εις τους γνωρίζοντας τας πράξεις του Αυτοκράτορος τούτου, έζήτησε διά πρέσβων την φιλίαν του Άαρών Ρασχίδ, κραταιοτάτου βασιλέως της Περσίας, και Καλιφά των Σαρακηνών, εις τον όποιον τότε ύπετάσσετο ή πόλις Ίερουσαλήμ, ως και όλη ή Παλαιστίνη και ή Συρία. Λαβών την άδειαν από τον Άαρών ό Κάρολος, έσπούδασε να κάμη πολλά νέα εις την Ίερουσαλήμ, έμβασε τους Λατίνους εις τó ιερόν του άγιου τάφου, έφρόντισε να κτίση ξενοδοχείον διά τους έρχομένους

¹³ Ό Φώτιος ήκμαζε κατά τó 857 έτος.

¹⁴ Ό Καλιφάς απέθανε κατά τó 809 και ο Κάρολος κατά τó 814^ο έτος από Χριστού.

προσκυνητάς ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἐσυνάθροισε βιβλιοθήκην, καὶ κατεπλούτισε τὸν ἅγιον τάφον καὶ τὸν περιέχοντα ναὸν μὲ δῶρα.

Παρακινήθεντες ἐκ τούτων οἱ Λατῖνοι ἐταξείδευαν συχνότερα παρὰ ποτὲ εἰς τοὺς ἁγίους τόπους· μάλιστα ἐπειδὴ τὸ ταξείδιον ἐγένετο εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέστερον, διὰ τὸ πρὸς τὸν Κάρολον σέβας τῶν Σαρακηνῶν. Ἀφοῦ ὁμως ἀπέθανεν (809) ὁ Ἀαρὼν, καὶ μετ' ὀλίγους χρόνους (814) ὁ Κάρολος, ἡ εὐτυχία τῶν προσκυνητῶν τοῦ ἁγίου τάφου ἠλαττώθη παραπολύ. Οἱ Μωαμεθανοί, ἐπιστρέψαντες εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν φύσιν, ἐνωχλοῦσαν καὶ τὸν ἅγιον τάφον καὶ τοὺς φύλακας αὐτοῦ μὲ παντὸς εἴδους ἀδικίας, καὶ ἐμεταχειρίζοντο ὡς δούλους τοὺς ἐρχομένους ἀπὸ τὴν Εὐρώπην ξένους.

Ταύτην τὴν δυστυχίαν ὑποπτεύομαι ὅτι ἐγένεν αἰτία καὶ ἀφορμὴ τοῦ θαύματος. Ἐπειδὴ τῶν προσκυνητῶν ὁ ἀριθμὸς ὀλιγόστευε καθημέραν, διὰ τὸν φόβον τῶν κινδύνων τοῦ ταξείδιου, τὸν ἐπικείμενον ἐκ μέρους τῶν ἐχθρῶν τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος, οἱ φύλακες τοῦ ἁγίου τάφου, μὴ ἔχοντες πλέον πῶς νὰ χορτάσωσι τὴν ἀπληστίαν τῶν Σαρακηνῶν, καὶ νὰ πληρώσωσι τὰς ἰδίας τῶν χρείας, ἐνόμισαν πρᾶγμα συγχωρημένον νὰ ἐλαφρύνωσι μὲ πλαστὸν τι θαῦμα τὴν δυστυχίαν τῶν, ἀυξάνοντες πάλιν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐξωθεν ἐρχομένων χριστιανῶν. Καὶ πιστεύω, ὅτι τὸ θαῦμα ἐπενοήθη πλέον ἀπὸ τοὺς τότε εὕρισκομένους εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ Λατίνους, παρὰ ἀπὸ τοὺς Σύρους, Γραικοὺς, ἢ ἄλλους τῆς Ἀνατολῆς κατοίκους... Οἱ Λατῖνοι εἶναι ἐπιδεξιώτεροι εἰς τὰ τοιαῦτα· καὶ ταύτην αὐτῶν τὴν ἐπιδεξιότητα νὰ πλανῶσι τὸν λαὸν μὲ πλαστὰ θαύματα, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Καρόλου μάλιστα, δὲν τὴν ἀρνοῦνται οὐδ' αὐτοὶ οἱ πλέον λόγιοι καὶ πλέον ἐνάρετοι τῆς ἐκκλησίας τῶν ἀνδρες». Πῶς σε φαίνεται τοῦ συγγραφέως ἡ εἰκασία;

Φ. Πολλὰ πιθανή, καὶ τολμῶ εἶπεῖν βεβαία. Σὲ εὐχαριστῶ, ὅτι ἐσήκωσες μέγα βᾶρος ἀπὸ τὴν ψυχὴν μου· ὅτινος καὶ ἂν ἦναι τὸ πλάσμα, δὲν τὸ ἐπλασε βέβαια ἢ ἐκκλησία μας. Τοῦτο μόνον μὲ λυπεῖ, ὅτι τὸ ἐδέχθη. Πότε ἐπέρασεν εἰς χεῖρας τῶν Γραικῶν, ἢ μᾶλλον τῶν Γραικορωμαίων;

Κ. Ὁ χρόνος δὲν ἐδιωρίσθη ἀκριβῶς, συμπεραίνειτ' ὁμως ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἱστορίας. Ἰδόμεν ὅτι ἡ συμβᾶσα μεταβολὴ τῶν ἁγιοταφικῶν πραγμάτων, τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀαρὼν καὶ τοῦ Καρόλου, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ θαύματος. Οὕτω γεννημένον, τὸ ἔτρεφαν καὶ τὸ ἐξωποιοῦσαν κατ' ἔτος οἱ τρεφόμενοι καὶ τρυφῶντες ἀπ' αὐτὸ πατέρες του, ἕως περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε ὁ Σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, Ἀχὲμ Βαμριλλάχ (Hachem Bamrillah), ἀκούσας ὅτι ἐγένετο μὲ δόλον τῶν ἱερέων, θαῦμα ἐτήσιον εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὠργίσθη τόσον, ὥστε καὶ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου τάφου κατέσκαψε καὶ ὅλα τὰ εὐρεθέντα εἰς αὐτὸν πλοῦτη ἐμετάφερεν εἰς τὸν βασιλικὸν θησαυρόν¹⁵.

Φ. Ὡς ἔπαυσε πάλιν τὸ θαῦμα.

Κ. Πρὸς ὀλίγον καιρὸν· τόσον ἐπικερδὲς ἐργαστήριον, τοῦ ὁποίου τὰ κέρδη ἀπέλασαν διακοσίους σχεδὸν χρόνους οἱ Δυτικοὶ Μοναχοί, δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι ἔμελλαν νὰ τὸ ἀμελήσωσι πολὺν καιρὸν κατασκαμμένον. Ἐκίνησαν πάντα λίθον, ἕως οὗ ἐσυγχωρήθησαν πάλιν νὰ τὸ ἀνεγείρωσιν¹⁶ ἀπὸ συνεισφορᾶς τῶν πανταχοῦ εὕρισκομένων χριστιανῶν· καὶ οὕτω πάλιν ἐπραγματεύοντο τὸ θαῦμα, ὅχι ὁμως παντάπασιν ἀνενόητοι καὶ ἀπὸ τοὺς Σουλτάνους, καὶ ἔτι πλέον ἀπὸ τοὺς πλησιεστέρους Ἀραβας, τῶν ὁποίων τὴν ἀγριότητα ἠναγκάζοντο νὰ χαλινώνωσι μὲ βαρυτάτους φόρους.

Φ. Δὲν ἦτον ἀρκετὸν τὸ θαῦμα νὰ τοὺς χαλινώσῃ;

Κ. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ἀράβων, ἂν ἦτον ἀληθινὸν θαῦμα. Διὰ παρομοίας ἀνάγκας γίνονται τὰ θαύματα, καὶ ὁμως οἱ καλοὶ θαυματουργοὶ οὗτοι, κἀνένα Ἀραβὰ δὲν ἐπέστρεψαν εἰς τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν· τὸ θαῦμά των ἐνεργεῖτο εἰς μόνον τὰ πουργία τῶν προσκυνητῶν, οἱ ὅποιοι ἐκατήντησαν εἰς τόσῃν μωρίαν, ὥστε νὰ τρέχωσι

¹⁵ MOSHEM, de lumin. sanct. sepulcr. § XI, pag. 256.

¹⁶ Διὰ μεσιτείας (λέγουν οἱ ἱστορικοὶ) τῆς μητρὸς τοῦ Βαμριλλάχ, ἧτις ἦτο χριστιανή, ὀνομαζομένη Μαρία. Κατ' ἄλλους, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βαμριλλάχ, ἀπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Δαέρ, καὶ κατ' ἄλλους, ἄλλως. MOSHEM, de lumin. Sanct. Sepulcr. § XII, pag. 261.

κατέτος εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὄχι πλέον κατ' ἄνδρας μερικῶς, ἀλλὰ κατὰ χιλιάδας ἀνδρῶν. Τοιαύτη συνοδία, ἐπὶ χιλιάδων Γερμανῶν, ἐκίνησαν κατὰ τὸ 1064 ἔτος εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου τάφου, καλῶς ὠπλισμένοι διὰ νὰ ἀντιστέκωσιν εἰς τὰς καταδρομὰς τῶν Ἀράβων¹⁷.

Φ. Ἐδῶ ἐχρειάζετο νέον ἄλλο θαῦμα, νὰ πείσῃ τοὺς Ἀραβας ν' ἀφίνωσιν ἡσύχους καὶ τοὺς προσκυνητάς, καὶ τοὺς Λατίνους Μοναχοὺς.

Κ. Τὸ ἐνήργησαν καὶ τοῦτο, ὄχι κυρίως θαῦμα, πολλὰ θαυμάσιον ὅμως ἔργον.

Φ. Ποῖον;

Κ. Ἐπενόησαν νὰ κυριεύσωσιν αὐτοί, ἀρπάζοντες τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τοὺς Σουλτάνους, καὶ ὑποτάσσοντες τοὺς Ἀραβας.

Φ. Τοὺς σταυρικούς πολέμους (σταυροφορίες) λέγεις.

Κ. Μόλις ἐπέρασαν πενήκοντα χρόνοι ἀπὸ τὴν τελευταίαν ἀνέγερσιν τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ ναοῦ καὶ ἐκηρύχθη (1095) ὁ πρῶτος σταυρικός πόλεμος, καὶ ἀναγορεύθη (1099) βασιλεὺς χριστιανὸς τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ σχεδὸν ὅλης τῆς Παλαιστίνης, Γοδεφρίδος ὁ Βουϊλλῶν¹⁸. Τοῦτο ἦτον ἀληθῶς ἄξιον νὰ δοξολογηθῇ, ἂν ὄχι ὡς θαῦμα, ὡς ἔργον κἂν θαυμασιώτατον, ἂν ἐγεννᾶτο ἀπὸ ζῆλον ἀληθινόν, καὶ ὄχι ἀπὸ θεοβλάβειαν τῶν Λατίνων χριστιανῶν· τῶν ὁποίων (ὡς εἶπαν ἄλλοτε περὶ τοῦ πολέμου τῶν Ἰεβουσαίων κατὰ τοῦ Δαυΐδ, ὅτι «Ἀντέστησαν οἱ τυφλοὶ καὶ οἱ χωλοὶ¹⁹,» μέγα μέρος τοῦ κινήσαντος στρατεύματος νὰ ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς τὴν πόλιν τοῦ Δαυΐδ, ἦσαν ἀληθῶς τυφλοὶ καὶ χωλοὶ τὴν ψυχὴν, ἐπειδὴ ἐπίστευαν, ὅτι ἡ ἀπόκτησις τῆς Ἱερουσαλήμ ἔμελλε νὰ ἐξαλείψῃ ὅλας τὰς πρὸ τῆς ἐκστρατείας ἀνομίας των, καὶ ὅσας δὲν ἔπαυσαν νὰ ἀνομῶσιν εἰς αὐτὴν τὴν ἐκστρατείαν, καταστρέφοντες πόλεις, ληστεύοντες, φονεύοντες ἄνδρας καὶ γυναῖκας ἀθῶους, βιάζοντες παρθένους, εἰς ἓνα λόγον, πράσσοντες ὅσα ἀπαγορεύει μὲ ἀπειλὴν κολάσεως ὁ Χριστὸς, τοῦ ὁποίου ἔφεραν σημεῖον τὸν σταυρόν.

Φ. Ἡ ἐκστρατεία ὅμως αὕτη δὲν ἦτον ἔργον τῶν φραγκοπατέρων τῆς Ἱερουσαλήμ.

Κ. Ἐπειδὴ γνωρίζεις τὴν ἱστορίαν τῶν σταυρικῶν πολέμων, ἐλησιμόνησες ὅτι αὐτοὶ ἔδωκαν τὴν ἀφορμὴν τῆς ἐκστρατείας, προσκλαιόμενοι καθημέραν εἰς τοὺς κατὰ τὴν Εὐρώπην ὀμοθρήσκους των διὰ τὰ ἐκ τῶν Σαρακηνῶν κακὰ; Ἐλησιμόνησες ὅτι ὁ αἰτίος τοῦ πρώτου σταυρικοῦ πολέμου ἦτο Μοναχός, ὅτι ἐστρατήγησεν αὐτοπροσώπως μέρος τοῦ στρατεύματος; Ἐλησιμόνησες ὅτι εἰς τὸ στράτευμα τοῦτο ἦσαν καὶ πολλοὶ μυριάδες ἄλλων Μοναχῶν, περιζωσμένων ἀγγέλου ἐξολοθρευτοῦ ρομφαίαν;

Φ. Πέτρον τὸν ἐρημίτην (Pierre l' Hermite) λέγεις.

Κ. Ναί, τὸν Πέτρον τοῦτον ἢ Κουκουπέτρον (Cucupietre), ὡς τὸν ὀνομάζει ἡ Κομνηνὴ Ἄννα²⁰. Ὁ Κουκουπέτρος οὗτος, ἐπιστρέφων ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅπου εἶχεν ὑπάγειν εἰς προσκύνησιν, ἰστόρησεν εἰς τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν τὸν δεῦτερον ὅσα κακὰ ἔπασχαν ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς οἱ ἐκεῖ ὑπάγοντες προσκυνηταί, μὲ τόσον ἐνθουσιασμόν, ὥστε ὁ Πάπας, ὅστις ἐπεθύμει τὴν ἀπόκτησιν τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆς Αἰγύπτου καὶ ὅλης τῆς Ἀνατολῆς, ἂν ἦτο δυνατόν, ἐδέχθη τὸν Κουκουπέτρον ὡς εὐτυχὲς εὔρημα, καὶ τὸν ἔκρινε μόνον ἱκανὸν νὰ ἐνθουσιάσῃ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης εἰς τὸν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν πόλεμον· τὸ ὁποῖον καὶ ἐκατάρθωσε²¹. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐκυρίευσαν τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀφίνω σε νὰ συλλογισθῆς, ἂν ἐσυνέχισαν τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου φωτός.

¹⁷ Ἴδε Λεξικ. Βιογραφ. τόμ. IX, σελ. 233, Ἄρθ. Urbaiu II, ἐκδ. 1789.

¹⁸ Godefroi de Bouillon. Ἴδε Muller, Hist. Unicersel., Trad. Franc. tom. II, pag. 389.

¹⁹ Βασιλ. Β. ε', 6.

²⁰ Θυγάτηρ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ.

²¹ VOLTAIRE, Essai sur les moeurs et l' esprit des nations, chap.54 MULLER Histor. Universel. Trad. Franc. tom. II, pag. 387; DAUNOU, Essai Historiq. sur la puissance temporel. des Papes, tom. I, pag. 141, et pag. 193, 194.

Φ. Δίκαιον εἶχαν νὰ τὸ ἐνεργῶσιν, ὡς καὶ πρότερον, ἐπειδὴ αὐτοὶ καὶ τὸ ἐφευρήκασιν.

Κ. Καὶ τὸ ἐνεργοῦσαν μὲ τόσῃν προθυμίᾳ καὶ χαρᾶν, ὥστε ὅλον τὸ διάστημα, ὅσον ἐκράτησαν τὴν Ἱερουσαλήμ, ἐμπορεῖ δικαίως νὰ ὀνομασθῇ ὁ Χρυσοῦς αἰὼν τῶν Μοναχῶν τῆς Ρώμης. Οἱ προσκυνηταὶ ἔτρεχαν πανταχόθεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, φωνάζοντες τώρα μάλιστα, ὅτι ἐφώναζαν τὴν τετάρτην ἑκατονταετηρίδα οἱ Ἀνατολικοί, ὡς πλήρωσιν τῆς Δαυϊτικῆς προφητείας «**Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ**».

Φ. ᾠ Α! Τὸν ψαλμὸν τοῦ Δαυΐδ ἐνόμισαν προφητείαν περὶ τῆς μελλούσης προσκυνήσεως τῶν Ἱεροσολύμων! Θαυμάζω πῶς δὲν ἐπροσάρμοσαν καὶ ὅ,τι λέγει κατωτέρω εἰς τὸν αὐτὸν ψαλμὸν ὁ προφήτης, περὶ τῶν Ἰουδαίων ἱερέων τῆς Ἱερουσαλήμ.

Κ. Καλὰ σοῦ ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν ἡ ἀκολουθία τοῦ ψαλμοῦ, διότι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἂν τὰ πρῶτα λόγια ἀπέβλεπαν τοὺς προσκυνητάς, τὰ ἀκόλουθα εὐλόγως ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῶσιν εἰς τοὺς θησαυρίζοντας τὰ δῶρα τῶν προσκυνητῶν ἱερεῖς: «**Τὴν θήραν αὐτῆς εὐλογῶν εὐλογήσω, τοὺς πτωχοὺς αὐτῆς χορτάσω ἄρτων, τοὺς ἱερεῖς αὐτῆς ἐνδύσω σωτηρίαν, καὶ οἱ ὅσιοι αὐτῆς ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται**²².»

Φ. Ἐκράτησε πολὺν καιρὸν ἡ εὐλογημένη θήρα, τὸ χρυσοῦν τοῦτο κυνήγιον τῶν Λατίνων ἱερέων;

Κ. Ὁγδοήκοντα ὀκτῶ ἔτη ἔθρεψαν μὲ τὸ θαῦμα τοῦτο τὴν ἀκολασίαν των, ἕως οὗ ἐπέρασε πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Ἀνατολικῶν ὁ ἅγιος τάφος.

Φ. Πῶς;

Κ. Ὁ περίφημος Σαλαδῖνος, Σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, ἀφοῦ ἀπέκτησε τὴν Ἱερουσαλήμ (1187), ἐχάρισε τὸν ἅγιον τάφον εἰς τοὺς Ἀνατολικούς²³.

Φ. Διὰ τί ὄχι εἰς τοὺς Δυτικούς;

Κ. Πρῶτον, διότι ἔλαβε τὴν πόλιν ἀπὸ τοὺς Δυτικούς, ὡς ἀπ' ἐχθροῦς, μὲ πολλὴν αἱματοχυσίαν· ἔπειτα διότι εἶχε καὶ φίλον τὸν τότε βασιλεύοντα Γραικορωμαῖον Αὐτοκράτορα, Ἰσαάκ τὸν Ἄγγελον, ὅστις εἶχε συμμαχήσειν μ' αὐτόν.

Φ. Χριστιανὸς σύμμαχος τῶν Σαρακηνῶν κατὰ Χριστιανῶν!

Κ. Τί ἤθελες νὰ κάμῃ; Διὰ νὰ μὴν ἀφανισθῇ ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους, ἠναγκάσθη νὰ προσδράμῃ εἰς τὸν Σαλαδῖνον.

Φ. Πιθανὸν ὅτι ἐλύπησε πολὺ τοὺς Δυτικούς ἡ μετάβασις τοῦ ἁγίου τάφου εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀνατολικῶν.

Κ. Τόσον πολὺ, ὥστε ὁ Πάπας Οὐρβανὸς ὁ τρίτος ἀπέθανεν ἀπὸ τὴν λύπην τῆς ἀγγελίας τῆς ἀλώσεως²⁴.

Φ. Καὶ ἐχαροποίησεν ἐξεναντίας τοὺς Ἀνατολικούς.

Κ. Χωρὶς ἀμφιβολίαν.

Φ. Τὸ θαῦμα δὲν με λέγεις τί ἀπέγινε;

Κ. Ἐπέρασε καὶ τοῦτο ἐντάμα μὲ τὸν τάφον εἰς τοὺς Ἀνατολικούς.

Φ. Ἄτοπον τοῦτο· ἐχρεωστοῦσαν νὰ λάβωσι τὸν τάφον τοῦ Χριστοῦ χωρὶς τὸ θαῦμα, διὰ νὰ δείξωσι κἂν ὅτι τὸν ἐσέβοντο πλέον παρὰ οἱ Δυτικοί.

Κ. Δεν ἔκαμαν βέβαια καλὰ· μὴ τοὺς κρίνης ὁμως τόσον αὐστηρά. Ἡ τότε καταλαβοῦσα τὸ γένος ὅλον βαρβαρότης τοὺς ἔκαμε νὰ συγχύσωσι τὰ συμφέροντα εἰς τὴν Εκκλησίαν, μὲ τὰ κοσμικὰ κέρδη. Ἐπραξαν ὅ,τι ἤθελε πράξειν καὶ πᾶς ἄλλος κοσμικός, ὅστις κληρονομῶν ἐργαστήριον πλοῦσιον, συχνάζομενον ἀπὸ πολλοὺς ἀγοραστὰς, δὲν τὸ κλείει, ἐξεναντίας φροντίζει καὶ τὰς πραγματείας ν' αὐξήσῃ, καὶ τοὺς ἀγοραστὰς νὰ πολυπλασιάσῃ.

²² Ψαλμ. ρλβ', 15-16.

²³ VOLTAIRE, Essai sur les moeurs et l'esprit des nations, chap. 56.

²⁴ MULLER, Histor. Universel. Trad. Franc. tom. II, pag. 410.

Φ. ὦ Ωραία ἀπολογία! ὦ Ωραία παραβολὴ πραγματειῶν ἀνθρωπίνων μὲ τὴν πραγματεύουσιν τῶν θεῶν!

Κ. Ἡ παραβολὴ δὲν γίνεται ἀπολογία· οὐδ' ἐγὼ τὴν ἕκαμα διὰ νὰ τοὺς δικαιώσω. Ἀλλ' ὅταν τις κρίνῃ τινά, χρεωστῆι νὰ ἐξετάζη τὰς πράξεις του σχετικῶς πρὸς τὰς περιστάσεις, καὶ ἐξαιρέτως πρὸς τὸν χρόνον ὅτε ἐζήσε, καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους μὲ τοὺς ὁποίους συνέζησε. Τοιοῦτον δόλον δὲν ἤθελαν βέβαια δεχθῆν οἱ Ἀνατολικοὶ εἰς τοὺς χρόνους τῶν Γρηγορίων καὶ τῶν Χρυσοστόμων. Ἀλλὰ τὸν εὐτυχή καιρὸν ἐκεῖνον ἐδιαδέχθησαν οἱ δυστυχέστατοι τελευταῖοι χρόνοι τῶν Γραικορωμαίων Αὐτοκρατόρων.

Οἱ βασιλεῖς (οἱ ὅποιοι ποτὲ δὲν γίνονται κακοὶ χωρὶς νὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τὴν κακίαν τῶν) ἦσαν τοιοῦτοι, ὥστε νὰ σφάζωσιν ἕνας τὸν ἄλλον, διὰ νὰ σφετερίζωνται τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον, κλονούμενον καὶ ἀπὸ τὰς καταδρομὰς εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν τῶν Τούρκων, καὶ ἀπὸ τὰς ἐπιβουλάς καὶ λεηλασίας τῶν Σταυροφόρων ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης. Οἱ λόγοι πάλιν ἄνδρες (φυσικὰ διδάσκαλοι καὶ παιδευταὶ τοῦ γένους) ἐμεταμορφώθησαν εἰς ἀθλίους σχολαστικούς, στερημένους ἀπὸ πᾶσαν κρίσιν καὶ γεῦσιν τοῦ καλοῦ, τὸ ὁποῖον ἐνόμιζαν, ὅτι στέκει εἰς ἑλληνικὰ λεξιεῖδη βαρβάρως συμπλεκόμενα.

Φ. Πολλὰ πάλιν αὐστηρὰ κρίνεις καὶ σὺ τοὺς λογίους.

Κ. Ἐπειδὴ γνωρίζεις τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν, ἀπορῶ πῶς ἐλησμόνησες τὸν Μανασῆν, τὸν Τσέτην, τὸν Πτωχοπρόδρομον, τὸν Νικήταν, καὶ ἄλλους πολλοὺς τοιοῦτους τῆς αὐτῆς ἐκείνης δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, συγγραφεῖς ἢ ποιητάς, ὅτε ἐπέρασεν ὁ ἅγιος τάφος ἀπὸ τοὺς Δυτικούς εἰς τῶν Ἀνατολικῶν τὴν ἐξουσίαν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ φωστῆρες ἐκείνου τοῦ αἰῶνος.

Φ. Ὀνόμασέ τους μᾶλλον σκοτιστήρας, δὲν θέλω λησμονήσῃν ποτὲ τὴν ὁποίαν μ' ἐπροξένησεν ἀηδίαν ἢ ἀνάγνωσίς των.

Κ. Ἄν ἐζῆς ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, ἤθελε σ' εὐφραίνειν ἢ ἀνάγνωσίς των, ὡς εὐφραίνε πολλοὺς τῶν τότε, πλέον παρὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐνδόξων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, καὶ ὡς εὐφραίνε τοὺς μικρὸν προτέρου ἐκείνων (τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος) ὁ Πισίδης πλέον παρὰ τὸν Εὐριπίδην²⁵.

Φ. Ἴσως. Ἀλλὰ τίς κοινωνία τοῦ ἀγίου φωτὸς μὲ τῶν σχολαστικῶν τὴν ἀκρισίαν;

Κ. Κοινωνία ἀδιάλυτος. Ἡ πιστεύεις, ὅταν φθαρῇ τὸ λογικὸν εἰς αὐτὰ του τὰ γεννήματα, τοὺς λόγους, ὅτι τοῦ μένει πλέον δύναμις νὰ διακρίνῃ τὰ ὑπὲρ λόγον τῆς θρησκείας θαύματα ἀπὸ τὰ πλάσματα τῶν λαοπλάνων; Ἐξέτασε τὴν ἱστορίαν· αἱ θρησκευτικαὶ δόξαι τῶν ἐθνῶν ἠκολούθησαν πάντοτε τὴν αὐξήσιν ἢ τὴν ἐλάττωσιν τῆς λογικῆς των παιδείας. Ὅπου βλέπεις βάρβαρον ἔθνος, συμπέρανε ὅτι δὲν ἔχει θρησκείαν ἀληθῆ, ἢ τὴν ἐμόλυνε μὲ μύθους· ὅπου βλέπεις θρησκείαν μολυσμένην, συμπέρανε, ὅτι καὶ ἡ βαρβαρότης τῶν πιστευόντων εἶναι ἀνάλογος τοῦ μολυσμοῦ, ὀλίγη, ἂν ὁ μολυσμὸς περιορίζεται εἰς ὀλίγα τινά, πολλή, ἂν ἐκεῖνος ἀμαυρώσῃ τὴν θρησκείαν ὁλότελα.

Φ. Τοῦ βαρβάρου ἔθνους βάρβαροι πρέπει λοιπὸν νὰ ἦναι καὶ οἱ ἱερεῖς.

Κ. Τοῦτο ἐνοοῦσα κ' ἐγὼ λέγων, ὅτι εἰς τὸν καιρὸν τῶν Γρηγορίων καὶ τῶν Χρυσοστόμων οὐτ' ἦτον, οὐτ' ἠδύνατο νὰ πλασθῇ ἅγιον φῶς. Πότε ἐπρωτοπλάσθη;

Φ. Τὴν ἐννάτην ἑκατονταετηρίδα ἔλεγε.

Κ. Ἦγουν, ὅτε τὸ σκότος τῆς ἀπαιδευσίας ἐπαχύνετο ἐπιπλέον. Ποῖοι τὸ ἐπρωτόπλασαν;

Φ. Οἱ Δυτικοὶ χριστιανοὶ ἔλεγε.

Κ. Οἱ ἀσυγκρίτως δηλαδὴ βαρβαρότεροι παρὰ τοὺς τότε Ἀνατολικούς. Πότε ἐπέρασεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Δυτικῶν εἰς τοὺς Ἀνατολικούς;

Φ. Τὴν δωδεκάτην ἑκατονταετηρίδα, εἶπε.

²⁵ Ἴδε Μύθ. Αἰσωπ. συναγωγ. Προλεγομ. σλ. λα', ἐκδ. Κορ.

Κ. Ὅτε δηλαδή ἡ βαρβαρότητες τῶν Ἀνατολικῶν ὀλίγον ἐδιάφερον ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν Δυτικῶν. Εἰς τοιαύτην ἐλεεινὴν κατάστασιν τοῦ γένους, τί ἠθελὲς νὰ κάμωσιν οἱ ἁγιοταφῖται ἱερεῖς; Ἐπραξαν βέβαια (πάλιν τὸ λέγω) κακὰ, υἱοθετήσαντες τὸ γέννημα τῶν Δυτικῶν ἔπραξαν ὁμως, ὅ,τι ἠθέλαμεν πράξειν ἴσως καὶ σὺ κ' ἐγώ, ἂν ἐζῶμεν εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους χρόνους.

Φ. Τοῦτο ἴσως δικαιοῦναι τοὺς θεωροῦντας καὶ πιστεύοντας ὡς ἀληθὲς τὸ ψευδὲς θαῦμα, ἀλλ' ὄχι καὶ τοὺς θαυματουργοὺς αὐτοῦ· δικαιοῦναι τοὺς μωροὺς, ὄχι τοὺς πανούργους. Ἀλλὰ καὶ μεταξύ μωρῶν πῶς εὐρίσκονται πανούργοι; Εἶναι καὶ τοῦτο ἄπορον.

Κ. Αἴ! φίλε μου. Ἡ μωρία τῶν ἀνθρώπων δὲν ὁμοιάζει κατὰ πάντα τὴν μωρίαν τῶν κτηνῶν. Τὰ κτήνη εἶναι ἐξίσου ὅλα μωρά· δὲν ἐγνώρισες βέβαια ποτὲ πρόβατον, παραδείγματος χάριν, προβάτου φρονιμώτερον.

Φ. Ὅχι ποτέ.

Κ. Ἀλλὰ μεταξύ μωρῶν ἀνθρώπων εὐρίσκονται πάντοτε καὶ τινὲς τῶν ὁποίων ἡ μωρία δὲν εἶναι προβατική. Ὅσον τοιοῦτον ἀνθρώπον, περικυκλωμένον ἀπὸ μωροτέρους του, νόμισε ὅτι εἶναι περικυκλωμένος ἀπὸ τόσα πρόβατα, ἀπὸ τούτους πειρασμούς, ἱκανοὺς νὰ τὸν ἐξυπνίσωσι, καὶ νὰ τοῦ ἀναπτύξωσι τὴν ὁποίαν τρέφει φυσικὰ ὁ ἀνθρώπος κλίσιν, νὰ ἀποκτᾷ καὶ νὰ ἰσχύη πλέον παρὰ τοὺς ἄλλους, εἰς ἓνα λόγον, νὰ τὸν κάμωσι πανούργον.

Φ. Ὅχι βέβαια ἐμέ, καὶ ἂν ἤθελαν εἶσθαι μωροὶ ὅλοι χωρὶς ἐξαίρεσιν ὅσους συναναστρέφομαι.

Κ. Μὴ λαλήσῃς, φίλε, μεγάλα. Πτύσε εἰς τὸν κόλπον σου, ὡς λέγει ἡ χυδαϊκὴ παροιμία. Δὲν ἐνθυμᾶσαι τὴν θεῖαν παραγγελίαν τοῦ Χριστοῦ;

Φ. Ποίαν;

Κ. Νὰ λέγωμεν νύκτα καὶ ἡμέρα προσευχόμενοι «Μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν.» Μὲ περικυκλώνεις ἀπὸ μωρῶν ἀνθρώπων χορόν, ἐτοιμῶν νὰ κενώσωσι τὰ πουργία των, καὶ σὲ φαίνεται παράξενον, ἂν ἐτοιμασθῶ κ' ἐγὼ νὰ γεμίσω τὸ ἰδικόν μου! Μὲ συνοδεύεις μ' ἀνθρώπους ζητούντας ποῦ νὰ ρήξωσι τὰ φλωρία των, καὶ ἀπορεῖς ὅτι τοὺς προσκαλῶ κ' ἐγὼ μὲ τὸν δίσκον μου! Ὅστις ἐπιθυμεῖ διὰ μωρίαν νὰ πτωχέυσῃ, διεγείρει φυσικὰ εἰς τοῦ πανούργου τὴν ψυχὴν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ πλουτήσῃ.

Φ. Ἀρκετὰ ἐδικαιολόγησες τοὺς τότε ἁγιοταφῖτας, ὡς ἀνθρώπους πειραζομένους ἀπὸ σφοδροὺς πειρασμούς· ἀλλὰ περὶ τῶν σημερινῶν τί ἔχεις ν' ἀπολογηθῆς, ἐπειδὴ οἱ πειρασμοὶ ἔπαυσαν πλέον, διὰ τὴν ἀρχομένην ἐξάπλωσιν τῶν φῶτων εἰς τὸ γένος;

Κ. Ἐπειδὴ ἡ ἐξάπλωσις δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς ἀποῦ ἤρχισεν, εἰπὲ μᾶλλον, ὅτι ἠλαττώθησαν οἱ πειρασμοί, ὄχι ὅτι ἔπαυσαν ὁλότελα. Ὅταν ὁ κοινὸς λαὸς πληροφορηθῇ, ὅτι «**Ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἐντὸς ἡμῶν ἐστίν.**» ὡς λέγει τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτι ἀπὸ τὴν θέλησιν καθενὸς κρέμεται νὰ καταστήσῃ τὴν ψυχὴν του κατοικίαν τοῦ Χριστοῦ, οὐδ' ἔχει χρεῖαν νὰ ὑπάγῃ νὰ ζητῇ τὸν τάφον του εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, εἰς ἓνα λόγον, ὅταν παύσῃ νὰ χύνη ἔλαιον εἰς τὸν λύχνον, τότε θέλει παύσειν ν' ἀνάπτεται κατέτος ἁγίον φῶς. Ἀρκεῖ κατὰ τὸ παρὸν ὅτι καὶ τῶν προσκυνητῶν ὁ ἀριθμὸς ὀλιγοστεύει καθημέραν, καὶ μεταξύ τοῦ κλήρου τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας πολλὰ ὀλίγοι ἔμειναν σήμερον οἱ ἐγκωμιάζοντες τὸ θαῦμα.

Φ. Εἰς τοῦτο ἴσως πλανᾶσαι. Ἐγὼ δὲν ἠθέλα τολμήσειν νὰ λέγω, ὅσα λέγεις, διὰ τὰς ἐνδεχομένας ἐκ μέρους τῶν θαυματουργῶν συκοφαντίας.

Κ. Οὐδ' ἐγώ, φίλε, τολμῶ νὰ τὰ λέγω εἰς ὅλους· εἰς ἐσὲ τὰ εἶπα, ἐπειδὴ μὲ ἠνάγκασες νὰ σοῦ φανερώσω τὴν γνώμην μου, καὶ εἰς ἐσὲ παρακαλῶ νὰ μείνωσιν ἀπόρρητα. Ἐνθυμοῦμαι τί ἔπαθα, κρίνων τὸ φαινόμενον εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ἵχνος τοῦ ποδοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅτε...

Φ. Πῶς; Γίνονται παρὰ τὸ ἅγιον φῶς καὶ ἄλλα θαύματα;

Κ. Καὶ πολλὰ καὶ παράδοξα, ἂν πιστεύσωμεν τοὺς ἰδόντας καὶ ἱστορήσαντας αὐτά. Ἰδαμεν ὅτι οἱ Γραικορωμαῖοι Αὐτοκράτορες ἐστόλισαν τὴν Ἱερουσαλήμ μὲ ἐκκλησίας, μοναστήρια καὶ ἄλλα ἀναθήματα· ἰδαμεν, ὅτι ἔπειτα καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως, ἐρημωθέντα ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς τὰ ἀνεκαίνισε, καὶ

ἐπρόσθεσεν εἰς αὐτὰ ἰδιά του ἄλλα πολλά. Ἐποὺ ὁ ἅγιος τάφος ἐπέρασεν ἀπὸ τοὺς Δυτικούς εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀνατολικῶν, οἱ Γραικορωμαῖοι Αὐτοκράτορες τῆς δωδεκάτης καὶ τῶν καθεξῆς ἑκατονταετηρίδων, μέχρι τῆς ἀλώσεως, δὲν ἠμέλησαν οὐδ' αὐτοὶ νὰ στολιζῶσι τὴν γῆν τῆς Ἱερουσαλήμ, δι' ἐξάλειψιν ὧσων ἔχυναν αἱμάτων συγγενικῶν, καὶ ὧσων ἀδικιῶν ἀδικοῦσαν καθημέραν τοὺς ταλαιπώρους ὑπηκόους των, τοὺς ὁποίους ἐπαράδοσαν τελευταῖον εἰς ἔθνος ἀλλότριον. Εἰς ὅλα ταῦτα τὰ μοναστήρια ἢ ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλήμ ἐγίνοντο καὶ γίνονται ἴσως ἀκόμη θαύματα. Παραδείγματος χάριν, τὸ ὅποιον ἔλεγα ἵχνος τοῦ ποδὸς τοῦ Χριστοῦ, θαῦμα τόσον πλέον ἄτοπον, ὅσον οὐδ' ἐφρόντισαν κἂν νὰ συμφωνήσωσι τὴν περὶ αὐτοῦ ἱστορίαν οἱ πλάσαντες αὐτό· διότι ἄλλοι τὸ ἐπροσκόλλησαν εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν, καὶ ἄλλοι εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ. Ἰδοὺ καὶ ἄλλο θαῦμα, ἂν ἀγαπᾶς ν' ἀκούης θαύματα.

Φ. Λέγε μόνον.

Κ. Εἰς τὸν πρόναον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἰωακείμ καὶ τῆς Ἄννης, γονέων τῆς Θεοτόκου, ἦτο δένδρον, τὸ ὅποιον κατέτος εἰς τὰ Γενέθλια τῆς Παρθένου, ἐβλάστανε καρπούς· ἀπὸ τούτους ἔτρωγαν μὲ μεγάλην εὐλάβειαν ὅσαι στεῖραι ἐπεθύμουν νὰ τεκνογονήσωσιν. Ἀρίθμει τὰ θαύματα, ἂν ἀγαπᾶς ν' ἀκούσης καὶ ἄλλα.

Φ. Ναί, ἀριθμῶ δύο, τὸ ἵχνος τοῦ ποδὸς τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὁ κατ' ἔτος βλαστάνων τεκνογόνος καρπός.

Κ. Πρὸς τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, εἶναι ὁ τάφος τῆς ἁγίας Πελαγίας. Ὅστις περιεργασθῆ νὰ περάσῃ τὸ μεταξὺ διάστημα τοῦ τείχους καὶ τοῦ τάφου, πρέπει πρῶτον νὰ ἐξομολογηθῆ μίαν μόνην ἁμαρτίαν ἂν ἀφήσῃ ἀνεξομολόγητον, δὲν τὸ περνᾷ χωρὶς κίνδυνον νὰ συσφιγθῆ ἀπὸ τὰ μάρμαρα τοῦ τείχους καὶ τοῦ τάφου, καὶ νὰ σχάσῃ. Δύο προσκυνηταὶ²⁶ αὐτόπται ἱστοροῦν τὸ θαῦμα. Κατ' ἄλλον ὅμως τρίτον, κ' ἐκεῖνον αὐτόπτην, τὸ θαῦμα γίνεται εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου δὲν εἶναι πλέον τάφος καὶ τεῖχος, ἀλλὰ μάρμαρον τρυπημένον, διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ διάβασις²⁷.

Φ. Δὲν τὸ ἀριθμῶ τοῦτο, ἐπειδὴ δὲν συμφωνοῦν οἱ ἱστορήσαντες.

Κ. Ἐξεναντίας, ἀριθμησέ τα δύο. Τί παράξενον, ἂν τὸ αὐτὸ θαῦμα ἐγένετο καὶ εἰς τὸν τάφον τῆς ἁγίας Πελαγίας καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου;

Φ. Οὕτω λοιπὸν γίνονται τέσσαρα.

Κ. Ἀναμφιβόλως τέσσαρα. Εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν, πλησίον τοῦ τρυπημένου μαρμάρου, βρῦει κατέτος τρεῖς ὥρας τὸ αἶμα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς του²⁸.

Φ. Τοῦτο εἶναι πολὺ παραδοξότερον παρὰ τὸ γινόμενον θαῦμα ἀπὸ τοὺς Δυτικούς, εἰς τὴν Νεάπολιν, μὲ τοῦ ἁγίου Ἰανουαρίου τὸ αἶμα. Νὰ τὸ ἀριθμήσω λοιπὸν πέμπτον.

Κ. Ναί, πέμπτον.

Φ. Ὑποπτεύομαι μὴ καὶ τοῦτο ἐπέρασεν εἰς ἡμᾶς, καθὼς καὶ τὸ ἅγιον φῶς, ἀπὸ τοὺς Δυτικούς. Πιθανὸν ὅτι οἱ Σταυροφόροι, κινήσαντες ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης, ἀποῦ ἐκυρίευσαν τὴν Ἱερουσαλήμ, ἔμβασαν εἰς αὐτὴν ἄλλος ἄλλο θαῦμα, ὅτι καθεὶς ἐγνώριζε θαυματουργούμενον εἰς τὴν πατρίδα του. Οἱ Νεαπολίται, ἔχοντες πρόχειρον τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου Ἰανουαρίου,²⁹ τὸ ἐπροσκόλλησαν εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον τῆς Ἱερουσαλήμ.

²⁶ ΠΕΡΔΙΚ. Ἐκφρ. τῶν ἐν Ἱεροσολ. κυρ. θεμ. ΑΝΩΝΥΜ. Ἀπόδειξ. περὶ τῶν Ἱεροσολ., ἐν τοῖς Συμμίκτ. Λέοντ. Ἀλλατ. βιβλ. Α', σελ. 72 καὶ 87.

²⁷ ΕΠΙΦΑΝ. ΜΟΝΑΧ. Διήγησις κ.τ.λ. ἐν τοῖς αὐτοῖς Συμμίκτ. σελ. 53.

²⁸ ΕΠΙΦΑΝ. ἐν τοῖς Συμμίκτ. σελ. 53.

²⁹ Το «**αἶμα τοῦ ἁγίου Ἰανουαρίου**» απομυθοποίησε ἕνας χημικὸς περίπου προ τριετίας, αποδεικνύοντας ὅτι πρόκειται γιὰ οξειδία συγκεκριμένου μετάλλου, (σιδήρου;) που ρευστοποιοῦνται ἐντὸς τῆς φιάλης, μόνο ἀν ἀνακινήθουν μὲ συγκεκριμένη ταχύτητα! Το θέμα ἔλαβε ἐκτεταμένη δημοσιότητα, ἀλλὰ οὐδόλας συγκίνησε τοὺς ψευτο-θαυματοποιούς τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας!

Κ. Ἡ ὑποψία σου μοῦ ἐνθυμίζει ἄλλην ἄλλου τινὸς ὑποψίαν, τὴν ὁποίαν ἐλησμόνησα καταρχάς.

Φ. Ποίαν;

Κ. Ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἅγιον φῶς κατὰ μίμησιν παρομοίου θαύματος θαυματουργομένου πρότερον εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐπλάσθη ἀπὸ τοὺς Δυτικούς.

Φ. Ἄ! Εἰς ποῖον μέρος τῆς Εὐρώπης ἐθαυματουργεῖτο;

Κ. Ἡ Ραδεγόνδη (Radegonde) σύζυγος τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Κλοταίρου (Clotaire), μνημονευομένη μέχρι τῆς σήμερον ὡς ἁγία, ἐκτίσθη κατὰ τὸ 569 ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ, εἰς τὴν πόλιν Πικταυίον (Poitiers) μοναστήριον Καλογραιῶν, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἐμόνασεν ἔπειτα, ζῶντος ἀκόμη τοῦ ἀνδρός της. Αὕτη λοιπὸν ἡ Ῥαδεγόνδη, ἐπιθυμοῦσα νὰ καταστήσῃ τὸ μοναστήριον κατὰ πάντα ἀξιοσέβαστον, τὸ ἐστόλισε μὲ πολλῶν ἁγίων λείψανα, μετακομισμένα μὲ βαρύτατα ἔξοδα ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν· ὅθεν ἔλαβε δωρεὰν καὶ ἄλλα ἀπὸ τὸν τότε βασιλεύοντα τῶν Ῥωμαίων Αὐτοκράτορα, Ἰουστίνον τὸν δευτέρου³⁰, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ μέρος τοῦ τιμίου ξύλου. Δὲν ἤρκεσθη εἰς ταῦτα ἡ Ῥαδεγόνδη, ἀλλ' ἠθέλησε νὰ ἐνεργῶνται καὶ θαύματα εἰς τὸ μοναστήριόν της.

Φ. Μεγάλην ἠδονὴν ἐπροξένησεν εἰς τὰς Καλογραίας ἡ εὐσεβὴς βασίλισσα.

Κ. Καὶ κέρδος ὄχι μικρόν. Ἐν ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦτα ἦτο καὶ τὸ ἅγιον φῶς.

Φ. Τὸ ἅγιον φῶς! Εὐλογημένε καὶ δὲν με το ἔλεγε ἀρχήτερα!

Κ. Ὅχι ὁμως κατὰ πάντα ὁμοίον τοῦ Ἱεροσολυμικοῦ φωτός.

Φ. Καθὼς οὐδὲ τὸ αἶμα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῆς Ἱερουσαλήμ ὁμοίαζε κατὰ πάντα τὸ αἶμα τοῦ ἁγίου Ἰανουαρίου τῆς Νεαπόλεως.

Κ. Παρόμοιόν τι. Εἰς τοῦ Πικταυίου τὸ Μοναστήριον ἐφαίνετο τὴν μεγάλην παρασκευὴν, καὶ ὄχι τὸ μέγα σάββατον, ὡς εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ...

Φ. Δὲν βλάπτει τῆς ἡμέρας ἡ διαφορά.

Κ. Οὐδ' ἀναπτὰν ἀπ' αὐτὸ λαμπάδας, καθὼς ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ ἁγίου τάφου, ἀλλὰ κατέλαμπε μόνον τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου τὸ ἐπρόσμεναν προσευχόμενοι οἱ πιστοί.

Φ. Οὐδὲ τοῦτο βλάπτει, ἀρκεῖ ὅτι τὸ ἐπρόσμεναν, καὶ ὅτι τὸ ἐβλεπαν τὴν πρὸ τῆς ἀναστάσεως ἑβδομάδα.

Κ. Ἀρκεῖ βέβαια νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὁμοιότητα τῶν δύο φώτων, καὶ τὴν γένεσιν τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο, τοῦ Ἱεροσολυμικοῦ λέγω ἀπὸ τὸ Πικταυικόν· καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ, ὅτε ἐθαυματουργεῖτο εἰς τὴν Γαλίαν τὸ θαῦμα τοῦτο, οὐδὲ τὸνομα ἀκόμη τοῦ ἁγίου φωτός ἐγνωρίζετο εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, οὐδ' εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν.

Φ. Ἐγὼ δὲν ἀμφιβάλλω πλέον οὔτε περὶ τούτου οὔτε περὶ τῶν ἄλλων θαυμάτων τῆς Ἱερουσαλήμ, ὅτι τὰ χρεωστοῦμεν ὅλα εἰς τοὺς Δυτικούς. Παρὰ τὸ ἅγιον φῶς ἠριθμήσαμεν πέντε. Λέγε με τὰ λοιπά.

Κ. Ὁ καιρὸς θέλει μὲ λείψειν, φίλε, νὰ σὲ τὰ διηγηθῶ ὅλα. Διὰ τὸ συντομώτερον, σὲ πέμπω εἰς τοὺς Γραικορωμαίους συγγραφεῖς, ὅσοι ἐλάλησαν περὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἀπὸ τὸ μέσον τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ κάτω, ἐπειδὴ πρὸ ταύτης, ἴδαμεν ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς Ἀνατολικούς, εἴτε πατέρας ἐκκλησίας, εἴτ' ἱστορικούς ἄλλους, δὲν ἐγνωρίζε τὸ θαῦμα.

Φ. Ἐνα μόνον ἀπὸ τοὺς Γραικορωμαίους τούτους ὀνομαζόμενον Ἰωάννην Φωκᾶν ἀνέγνωσα...

Κ. Καὶ ὁμως, ἂν ἐπαρατήρησες, οὐδ' αὐτὸς λέγει τίποτ περὶ τοῦ ἁγίου φωτός, μ' ὅλον ὅτι ἦτον ἱερεὺς, καὶ ὑπῆγεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ κατὰ τὸ 1185 ἔτος, ἤγουν δύο ἔτη πρὶν ὁ Σαλαδῖνος τὴν ἐπάρη ἀπὸ τοὺς Λατίνους.

Φ. Τὸ ἐσιώπησεν ἴσως, διὰ τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους ἔχθραν.

³⁰ Οὗτος ἦτον ὁ Ἰουστίνος, ὅστις ἐφόνευσε τὸν ἐξάδελφον καὶ ὁμώνυμόν του Ἰουστίνον, ὅστις ἐκυβερνάτο ἀπὸ τὰς συμβουλὰς τῶν αὐλικῶν καὶ τῆς γυναικὸς του Σοφίας, καὶ ὅστις ἔχασε τὴν Ἰταλίαν (Ἴδ. τὴν Γαλλικὴν Βιογραφ. εἰς τὰ κεφ. Justin II, καὶ Radegonde).

Κ. Ίσως.

Φ. Τίνες εἶναι οἱ λοιποί;

Κ. Πρὸ τοῦ Φωκᾶ, τὸν ὁποῖον ἀνέγνωσες, εἶναι ὁ ὀνομαζόμενος Βαρθολομαῖος, ὅστις ὑπῆγε δις εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὸ 1158 καὶ τὸ 1168 ἔτος, ἦγουν ὅτ' ἐκράτουν ἀκόμη τὴν Ἱερουσαλήμ οἱ Λατῖνοι, κ' ἔγινεν αὐτόπτης τοῦ θαύματος.

Φ. Ἐπειτα;

Κ. Ἐπιφάνιός τις Μοναχός, ὅστις διηγείται τὸ ὁποῖον ἔλεγα θαῦμα περὶ τοῦ αἵματος τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Μετ' αὐτὸν εἶναι Περδίκκας ὁ Ἐφέσιος· οὗτος ἔγραψε διὰ στίχων. Μετὰ τὸν Περδίκκαν ἄλλος τις Ἀνωνύμος.

Φ. Πότε ἔζησαν οἱ τρεῖς οὗτοι;

Κ. Δὲν εἶν' εὐκόλος ὁ διορισμός τοῦ χρόνου. Εἰκάζουν ὅμως ὅτι ὁ Ἀνωνύμος καὶ ὁ Περδίκκας, ἤκμαζαν τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα· τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος νομίζω καὶ τὸν Ἐπιφάνιον· τὸσον εἶναι βάρβαρον καὶ τὸ λεκτικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν αὐτῶν, καὶ ἑξαιρέτως τοῦ Περδίκκα καὶ τοῦ Ἀνωνύμου.

Φ. Τίς ἄλλος ἔμεινε;

Κ. Εἰς τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ἔμπορεῖς ἀκόμη νὰ τάξης καὶ τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Καντακουζηνόν, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 1347 ἕως τὸ 1355 ἔτος. Αὐτὸς ἔγραψεν Ἀπολογία τῆς χριστιανικῆς θρησκείας κατὰ τοῦ Μωάμεθ· εἰς τὴν ὁποίαν φέρει καὶ τὸ ἅγιον φῶς, ὡς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τοῦ χριστιανισμοῦ.

Φ. Ἀπόδειξιν ἐπιτηδειοτέραν νὰ καταργήσῃ παρὰ νὰ στηρίξῃ τὸν χριστιανισμόν. Ὡς τὸν σοφώτατον Αὐτοκράτορα! Οὕτως ἀποδείχνουν οἱ Οὐλεμάδες καὶ οἱ Δερβίσαι τὸν μωαμεθισμόν. Ἐχεις ἄλλον μάρτυρα;

Κ. Ἐχω, ἀλλὰ τὸσον ὑπερβαίνει τοὺς ἄλλους, ὅλους εἰς τὴν ἀπλότητα (διὰ νὰ μὴ προφέρω ἄλλο τι βαρύτερον), ὡς ἐντρέπομαι τὴν μαρτυρίαν του.

Φ. Πῶς τὸν ὀνομάζεις;

Κ. Χριστοφόρον, ἐπονομαζόμενον Ἄγγελον, τὴν πατρίδα Πελοποννήσιον. Περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος (1610), φεύγων τὰς καταδρομὰς τῶν Τούρκων, ὑπῆγεν εἰς τὸ Λονδίνον, ὅπου ἱστορήσεν εἰς τοὺς Ἄγγλους τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου φωτός.

Φ. Ὡς αὐτόπτης βέβαια.

Κ. Ἐξακοῆς φαίνεται ὅτι τὸ ἐδιηγήθη· οὐδ' ἠρκέσθη εἰς τοῦτο μόνον ὁ καλὸς οὗτος χριστιανός, ἀλλ' ἐπρόσθεσε καὶ ἄλλο ὄχι μικρότερον τεράστιον, ἐτήσιον καὶ τοῦτο, ὡς τὸ ἅγιον φῶς.

Φ. Εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ;

Κ. Ὅχι· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ τερατωδέστερον. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐνεργεῖται τὸ θαῦμα κατέτος· ἀρχίζει τὴν μεγάλην πέμπτην, καὶ κρατεῖ ἕως τῆς ἀναλήψεως. Εἰς ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἢ πλησίον τοῦ Νείλου γῆ ἔξερνᾷ νεκρῶν σώματα.

Φ. Τερατῶδες, μὰ τὴν ἀλήθειαν! Δὲν λέγει ἂν τὰ νεκρὰ τοῦτα σώματα ἐμψυχώνονται, ἀφοῦ ἡ γῆ τὰ ἐξεράσῃ; διότι συμπεραίνω, ὅτι καθὼς ἀπὸ τὴν ἀληθῶς θαυματουργηθεῖσαν πρώτην ἐκείνην λάμπριν εἰς τὸν τάφον, τὴν ὥραν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ³¹, ἔπλασαν τὸ κατέτος θαυματουργούμενον ἅγιον φῶς, παρόμοια καὶ ἀπὸ τὴν γενομένην ἀνοιξιν τῶν μνημείων καὶ πολλῶν νεκρῶν ἀνάστασιν³² ἐπενοήθη τὸ πλησίον τοῦ Νείλου γινόμενον κατ' ἔτος θαῦμα.

Κ. Σιωπᾷ περὶ τούτου, ἀρκούμενος εἰς μόνην τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡσαίου, ὅστις (ὡς δὲν ἀμφιβάλλει ὁ Χριστοφόρος) ἐπροφήτευσεν καὶ περὶ τῶν δύο θαυμάτων.

Φ. Τοῦ Ἡσαίου τὴν προφητείαν ἐπιθυμῶ ν' ἀκούσω.

³¹ Ματθ. κη', 3

³² Ματθ. κζ'. 52-53.

Κ. Ἐκούε τὴν ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Χριστοφόρου· «Ἀσφαλῶς λέγει, περὶ τοῦ Ἁγίου Φωτός, καὶ περὶ τοῦ σταυροῦ τοῦ εὑρεθέντος ἐν Ἱερουσαλήμ, λέγων, Ἦξει πᾶσα σὰρξ τοῦ προσκυνῆσαι ἐνώπιον ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, εἶπε κύριος...».³³ Περὶ δὲ τῆς ὄψεως τῶν νεκρῶν λέγει, «Καὶ ἐξελεύσονται, καὶ ὄψονται τὰ κῶλα τῶν ἀνθρώπων τῶν παραβεβηκότων ἐν ἐμοί. Ὁ γὰρ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσῃ καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὄρασιν πάση σαρκί».³⁴ Πῶς σε φαίνεται τὸ ΑΣΦΑΛΩΣ τοῦ Χριστοφόρου;

Φ. Ἀσφαλεστάτη λογική!

Κ. Κατὰ τὴν λογικὴν τῶν γραϊδίων.

Φ. Ἐμειναν ἄλλοι παρὰ τοὺς ὀνομασθέντες μάρτυρας τοῦ ἁγίου φωτός;

Κ. Ἐμποροῦσα ἀκόμη νὰ ἀναφέρω δύο· ἄλλ' εἰς τί ἤθελαν χρησιμεύσειν, ἂν ἦσαν καὶ μύριοι; τὸ ἀδύνατον δὲν γίνεται ποτὲ δυνατόν, καὶ ἂν ὅλος ὁ κόσμος μαρτυρήσῃ τὴν ὑπαρξίν του.

Φ. Εἶπέ μέ τους ὁμως.

Κ. Δύο Πατριάρχας τῆς Ἱερουσαλήμ.

Φ. Καὶ Πατριάρχαι μαρτυροῦντες! Τοῦτο, ἂν δὲν ἦν ἔσχατη νέκρωσις τοῦ Λογικοῦ, δὲν ἔχω πλέον τί νὰ τὸ ὀνομάσω. Τίνες εἶναι οἱ δύο Πατριάρχαι τῆς Ἱερουσαλήμ;

Κ. Ὁ Νεκτάριος, ὅστις ἐπατριάρχευσε μετὰ τὰ μέσα τῆς δεκάτης ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος (1660), καὶ ὁ Χρῦσανθος, ὁ περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ὀγδόης (1707). Τὸν Νεκτάριον μανθάνω ἀπ' ἄλλους³⁵, ὅτι ἐγενεαλόγει τὸ κατέτος φαινόμενον ἅγιον φῶς, ἀπὸ τὸ πρῶτον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔλαμψεν εἰς τὸν τάφον τοῦ Χριστοῦ, τὴν ὥραν τῆς ἀναστάσεως. Τοῦ Χρυσάνθου δὲν ἔχω πλὴν τὸ ἐπιγραφόμενον «Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς κατ' ἐξοχὴν ὑπεροχῆς τῆς ἁγίας πόλεως τῆς Ἱερουσαλήμ κ.τ.λ.». Τὸ δίκαιον ὁμως ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ὁ Χρῦσανθος εἰς ὅλον τοῦτο τὸ Ἐγχειρίδιον, ἂν καὶ διισχυρίζεται ν' ἀποδείξῃ σχεδὸν χρέος ἀπαραίτητον παντός Χριστιανοῦ τὴν παρουσίαν προσκύνῃσιν τοῦ ἁγίου τάφου ἢ κἂν τὴν πεμπομένην εἰς αὐτὸν ἐλεημοσύνην, ἂν καὶ πολέμη τὸς συγχρόνους του Σιναΐτας, οἱ ὅποιοι ἐκήρυτταν, ὡς καὶ κηρύττουν ἀκόμη, πλέον θεάρεστον τὴν προσκύνῃσιν τοῦ Σινᾶ ὄρους παρὰ τὴν προσκύνῃσιν τοῦ ἁγίου τάφου, ἂν καὶ σπουδάζῃ νὰ δείξῃ καὶ αὐτοῦ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης τὴν ἐπιστολὴν ψευδεπίγραφον, μ' ὅλα ταῦτα δὲν ἐτόλμησε νὰ προφέρῃ τὸ ὄνομα τοῦ θαύματος ρητῶς.

Φ. Χάριν μεγάλην πρέπει νὰ χρεωστοῦμεν εἰς τὸν Χρῦσανθον κἂν διὰ τὴν σιωπὴν του.

Κ. Ὁ Χρῦσανθος ἔγραψε Σφαιρικά, καὶ Γεωγραφικά, τῶν ὁποίων τὴν ἐπιστήμην εἶχεν ἀποκτήσειν εἰς τὰς Ἀκαδημίας τῆς Εὐρώπης. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατόν, ἄνθρωπος στολισμένος μὲ παιδείαν, καὶ μάλιστα Πατριάρχης, ἦγον λειτουργὸς θρησκείας, τῆς ὁποίας ὁ ἀρχηγὸς ὀνομάζεται ΑΛΗΘΕΙΑ, νὰ μαρτυρήσῃ περὶ πράγματος ψευδοῦς; Πῶς ἤθελε τολμήσειν νὰ βεβαιώσῃ αὐτὸς ὑπαρξίν θαύματος (καὶ θαύματος ἀδιακόπως ἐνεργουμένου), περὶ τοῦ ὁποίου ἐσιώπησαν τόσοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅσους ἴδαμεν ἀνωτέρω, Βασίλειον, Χρυσόστομον, τὸν θεολόγον Γρηγόριον, τὸν Νύσσης Γρηγόριον, Ἱερώνυμον, Αὐγουστίνον, αὐτὸν τὸν Κύριλλον, Πατριάρχην τῆς αὐτῆς πόλεως, ὡς καὶ ὁ Χρῦσανθος, ἀλλ' ἀσυγκρίτως κατὰ πάντα ἀνώτερον τοῦ Χρυσάνθου...;

Φ. Δὲν λέγεις τοὺς Ἀποστόλους;

Κ. Αὐτοὺς ἔμελλα νὰ προσθέσω· διότι μόνων αὐτῶν ἢ σιωπῆ ἀρκεῖ νὰ καταστήσῃ ἄπιστον τὸ θαῦμα, καὶ ἂν τὸ ἐμαρτυροῦσαν ὅλοι τῆς Ἐκκλησίας οἱ Πατέρες. Ἀλλὰ τώρα, βλέπεις, σιωποῦν οἱ Ἀπόστολοι, σιωποῦν τόσοι Πατέρες μετὰ τοὺς

³³ Ησαΐου ξς', 23.

³⁴ Αὐτ. αὐτ. 24.

³⁵ MOSHEM, De lumin. Sanct. Sepulcr. " V, not. 4, pag. 231.

Ἐποστολούς, εἰς πολλῶν ἑκατονταετηρίδων διάστημα. Μετὰ τόσον μακρὰν καὶ τοσοῦτων ἁγίων ἀνδρῶν σιωπὴν, πῶς δύναται τις νὰ πιστεύσῃ θαῦμα, πρώτην φορὰ τὴν ἐννάτην ἑκατονταετηρίδα, καὶ ἀπὸ πρώτους τοὺς Δυτικούς ἀκουόμενον, καὶ πάλιν ἀπὸ πρώτους αὐτοὺς καταφρονούμενον, ἢ κἄν δισταζόμενον;

Φ. Δισταζόμενον! Ἐπειδὴ αὐτοὶ τὸ ἐγέννησαν, ὡς ἀπέδειξες, μὲ ποῖον πρόσωπον τολμοῦν νὰ ἀποκηρύξωσιν ὡς νόθον τὸ ἴδιον τέκνον;

Κ. Λέγουν, ὅτι ἀντὶ τοῦ γνησίου οὐρανοκαταιβάτου ἁγίου φωτός, τὸ ὁποῖον κατέλαμπεν αὐτοῦς, ὅτ' ἐκρατοῦσαν τὴν Ἱερουσαλήμ, ἔπλασαν οἱ Γρακοὶ, μετὰ τὴν ἔξωσιν ἐκείνων, νέον ἄλλο φῶς.

Φ. Ἀπίστευτος εἶναι τόση ἀναισχυντία.

Κ. Καὶ ὅμως σὲ λέγω τὴν ἀλήθειαν. Ἐνόσω εἶχαν τὸ μονοπώλιον, τὸ θαῦμα ἦτο θαῦμα· ἀφοῦ ἐπέρασαν εἰς χεῖρας τῶν Ἀνατολικῶν, καὶ ἡ πραγματεία καὶ τὰ κέρδη τῆς ἐκρίθησαν κίβδηλα.

Φ. Ὡ τῆς ἀναισχυντίας!

Κ. Εἶναι ὅμως τινὲς ἐξ αὐτῶν...

Φ. Οἱ ὁποῖοι τὸ πιστεύουν;

Κ. Ὅχι μὲ καθαρὰν ὁμολογίαν ὅλοι· τινὲς μὲν σιωποῦν, ἢ λαλοῦν περὶ αὐτοῦ ἱστορικῶς, χωρὶς φανέρωσιν τῆς γνώμης των, ἄλλοι δὲ καὶ δικαιολογοῦν τοὺς Γρακοὺς, ὡς ἀναγκαζομένους νὰ καταφεύγωσιν εἰς τοιοῦτον δόλον.

Φ. Ἀπὸ ποίαν ἀνάγκην;

Κ. Διπλὴν, ἢ μᾶλλον τριπλὴν ἀνάγκην. Λέγουν, ὅτι οἱ Γρακοὶ (καὶ τοῦτο ἀποβλέπει ὅλην τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὅχι μόνους τοὺς Ἱεροσολυμίτας), ἀφοῦ μίαν φορὰν ἐπαράλαβαν ἀπὸ τοὺς Δυτικούς πλασμένον τὸ θαῦμα, ἀμελήσαντες ἴσως καταρχὰς δι' ἄλλας αἰτίας νὰ τὸ καταργήσωσι, τὸ ἐμεταχειρίσθησαν ἔπειτα ὡς ὄπλον ἐπιτήδειον νὰ πολεμῶσι τὴν καινοτομηθεῖσαν (1582) ἀπὸ τὸν Πάπαν Γρηγόριον τὸν δέκατον τρίτον διόρθωσιν τοῦ Μηνολογίου, καὶ ἀκολούθως τῆς ἐορτῆς τοῦ Πάσχα.

Φ. Δὲν καταλαβαίνω.

Κ. Δὲν καταλαμβάνεις, ὅτι, κατὰ τὴν διόρθωσιν ταύτην (τὴν ὁποίαν, πλὴν ἡμῶν καὶ τῶν Ῥώσων, δέχονται σήμερον ὅλα τὰ χριστιανικὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης), συμβαίνει πολλάκις νὰ ἐορτάζωμεν τὸ Πάσχα μακρὰν μετὰ τὴν αὐτὴν τῶν Δυτικῶν ἐορτῆν; Τὸ ἅγιον φῶς, φαινόμενον εἰς τῶν Ἀνατολικῶν, καὶ ὅχι τῶν Δυτικῶν, τὸ Πάσχα, δείχνει φανερά, ὅτι τὸ παλαιὸν μηνολόγημα (*vieux style*) τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος εἶναι τὸ μόνον ἀληθές, καὶ ἡ κατ' αὐτὸ γινομένη ἐορτὴ τοῦ Πάπα ἢ μόνῃ ἀμυδεδεστάτῃ, καὶ ὅχι τοῦ Πάσχα Γρηγορίου τὸ μηνολόγημα (*nouveau style*), ἂν καὶ μαρτυρημένον ἀπ' ὅλους τοὺς νέους Ἀστρονόμους, καὶ μάλιστα τοὺς Ἀστρονόμους τῶν Λουθηρανῶν καὶ τῶν Καλβίνων, οἱ ὁποῖοι, καὶ μὴ θέλοντες ἐδέχθησαν τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν, τῶν Παπιστῶν, τὴν διόρθωσιν, ἀναγκασμένοι ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν.

Φ. Ἀθλία ἀπόδειξις! διότι καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ Ῥῶσοι μετ' ὀλίγους χρόνους τὴν αὐτὴν ἀνάγκην μέλλομεν νὰ πάθωμεν.

Κ. Καὶ ὅμως εἰς ταύτην τὴν ἀπόδειξιν θριαμβεῦει καὶ ὁ καλὸς Χριστοφόρος· καὶ Δὲν τὸν μέλει (λέγει) τίποτε περὶ σοφίας ἀνθρώπων.

Φ. Ἄ! Δὲν μέλει τὸν Χριστοφόρον περὶ σοφίας ἀνθρώπων.

Κ. Οὐτ' αὐτόν, οὔτε τοὺς παρόντας τότε αὐτόπτας τῶν δύο θαυμάτων.

Φ. Καὶ ὅμως ἡ ἀνθρωπίνη σοφία εἶναι δῶρον καὶ ἀπόρροια τῆς ἀπείρου τοῦ θεοῦ σοφίας.

Κ. Διὰ τοῦτο, ἂν τὸ ἐπαρητήρησες, κάνεις ἀπὸ τοὺς καταφρονητάς τούτους τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, δὲν σέβεται τὴν θεῖαν σοφίαν. Διὰ τοῦτο συκοφαντοῦν τὴν φιλοσοφίαν, διότι φοβοῦνται μὴ μεταχειρισθῇ κατ' αὐτῶν αὐτὰ τὰ ὄπλα τῆς θείας σοφίας, τὴν ὁποίαν αὐτοὶ ψευδῶς ἐπαγγέλονται. Παραδείγματος χάριν, τῆς θείας σοφίας οἱ λόγοι περιέχονται εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰς ἐπιστολάς τῶν Ἀποστόλων.

Ἡ φιλοσοφία, ἣτις δὲν ἀσχολεῖται εἰς μόνας τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἠθικὴν καὶ εἰς τὴν Θεολογίαν, καὶ ἀπλῶς εἰς ὅσα δίδουν ἀφορμὴν ἐρεύνης καὶ κρίσεως μεταξύ ἀληθείας καὶ ψεύδους, ἡ φιλοσοφία λέγω, ὅταν δὲν ἐμπορῆ νὰ τοὺς πολεμήσῃ μὲ τὰ ἴδια τῆς ὄπλα, ὀπλίζεται τὰ ἀκαταμάχητα τῆς Ἱερᾶς γραφῆς ὄπλα. Τί ἄλλο συχνότερον εὐρίσκομεν εἰς αὐτὴν παρὰ τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας καὶ τὴν ἀποστροφήν τοῦ ψεύδους; Αὐτὴ μᾶς ἐπροφήτευσεν ὅτι μέλλουν νὰ γεννηθῶσιν εἰς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν πονηροὶ καὶ γόητες ἄνθρωποι³⁶, ὑποκριταί, ψευδολόγοι, ψευδόχριστοι, πλανῶντες τοὺς ἀνθρώπους μὲ δαιμονικὰς διδασκαλίαις³⁷, πλεονέκται, ἐμπορευόμενοι τοὺς χριστιανοὺς μὲ πλαστοὺς λόγους³⁸, μὲ μύθους γραῶδεις³⁹ μὲ ψευδῆ θαύματα⁴⁰, διὰ νὰ τρέφωσι τὰς καθημερινὰς τρυφὰς καὶ νὰ πληρόνωσι τὰς ἡδονὰς των⁴¹.

Φ. Ὅλα ταῦτα καλά, φίλε μου, κ' ἤθελαν εἶσθαι πολὺ καλλήτερα, ἂν ἦτον ἀκίνδυνος ἡ φανέρωσις των.

Κ. Διὰ τοῦτο σ' ἐπαρακάλεσα κ' ἐγώ, νὰ μείνωσιν ἀπόρρητα μεταξύ μας ὅσα ἐλάλησαμεν περὶ τοῦ ἁγίου φωτός. Μ' ὄλον τοῦτο ἴσως ἐσύμφερε νὰ πληροφορηθῶσι κἂν οἱ καλοὶ μας ἁγιοταφίται τὴν ὁποίαν ἕως τώρα δὲν ἐγνώριζαν ἀλήθειαν...

Φ. Ποίαν ἀλήθειαν;

Κ. Ὅτι δὲν ἐπλασαν αὐτοὶ τὸ ἅγιον φῶς, ἀλλ' ὅτι πλασμένον τὸ ἔλαβον ἀπ' ἄλλους.

Φ. Ἐχρεώστουν (πάλιν σὲ λέγω) ὄχι νὰ τὸ λάβωσιν, ἀλλὰ νὰ τὸ ἀποβάλωσιν ὡς πλασμένον ἀπὸ τοὺς Δυτικούς.

Κ. Αἴ! φίλε, σὲ εἶπα κ' ἐγώ νὰ μὴ τοὺς κρίνης τόσον αὐστηρά· συμπεραίνεις ἀπὸ τοῦ Χριστοφόρου τοὺς λόγους, ὅτι ἠναγκάσθησαν εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους (κατ' ἐκεῖνον ἴσως τὸν καιρὸν, ὅτε ἐμελετοῦσαν τὴν κατάργησιν αὐτοῦ) νὰ τὸ διατηρήσωσι, ἢ μᾶλλον νὰ ὑποφέρωσι τὴν διατήρησιν αὐτοῦ, φοβηθέντες τὴν νέαν μνηολογίαν τοῦ Πάπα Γρηγορίου.

Φ. Ἡ νέα μνηολογία ὅμως ἦτον ἀληθὲς δῶρον, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ δεχθῶσι καὶ ἂν ἐπροσφέρετο ἀπὸ εἰδωλολάτρας·

Κ. Ἐλησμόνησες, φίλε, πόσῃ ἰσχύν ἔχουν αἱ προλήψεις; Δὲν συλλογίζεσαι, ὅτι ἀκόμη σήμερον μετὰ 250 ἔτη ἀπὸ τῆς διορθώσεως τοῦ μνηολογίου ἐπιμένομεν ἀκόμη καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ Ῥῶσοι εἰς τὸ σφαλερὸν μνηολόγιον; ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Λουθηροκαλβίνοι δὲν τὸ ἐδέχθησαν πλὴν μετὰ πολλοὺς χρόνους μετὰ τὴν διόρθωσιν, διὰ μόνην τὴν κατάρρατον πρόληψιν ὅτι ὁ διορθωτὴς τοῦ μνηολογίου ἦτο Πάπας. Καὶ ὅμως οἱ Λουθηροκαλβίνοι, κατ' ἐκείνην τοῦ χρόνου τὴν περίοδον δὲν ἦσαν εἰς τὴν δυστυχή κατάστασιν τῆς βαρβαρωθείσης Ἑλλάδος, ἀλλ' εἶχαν ἐπιστήμας, εἶχαν ἀστρονόμους, ἱκανοὺς νὰ κρίνωσιν, ἂν ἡ διόρθωσις τοῦ Πάπα ἦτον ἀναγκαία ἢ ὄχι.

Φ. Ἄς μᾶς συγχωρηθῇ προσώρας ἡ ἀποβολὴ τῆς Παπικῆς διορθώσεως, ἐπειδὴ καὶ σοφωτέρους ἄλλους ἐκυρίευσεν ἡ αὐτὴ πρόληψις· ἀλλὰ δὲν βλέπω τὴν ἀνάγκην νὰ βεβαιώσωμεν καὶ μὲ θαῦμα τὴν πρόληψιν.

Κ. Ἀναγκαῖον ἐνομίσθη ἀπ' ἐκείνους τότε νὰ θεραπεύσωσι τὸ κακὸν μὲ ἄλλο κακόν, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς σκοτιζομένους ἀπὸ προλήψεις.

Φ. Ἀρκετὰ περὶ τῆς πρώτης ταύτης ἀνάγκης, ἂν καὶ δὲν ἀρκῆ νὰ δικαιώσῃ τοὺς ἀναγκαζομένους. Εἶπέ με τὴν δευτέραν καὶ τρίτην.

Κ. Ἀναγκάζονται δευτέρον οἱ Ἀνατολικοὶ νὰ λέγωσι πρὸς τοὺς Τούρκους, ὅταν οὗτοι τοὺς ὄνειδίζωσιν ὡς ψευδοθαυματουργοὺς, ὅτι διὰ τοῦτο ἐνεργοῦν τὸ θαῦμα,

³⁶ Πρὸς Τιμόθ. Β, γ', 13.

³⁷ Πρὸς αὐτ. Α, δ', 1-3.

³⁸ Πέτρ. Β, β', 3

³⁹ Πρὸς Τιμόθ. Α, α', 4, δ', 7, Β, δ', 4. Πρὸς Τίτ. α', 14.

⁴⁰ Ματθ. κδ', 24. Πρὸς Θεσσαλον. Β, β', 9.

⁴¹ Πέτρ. Β, β', 13.

διὰ νὰ δύνανται νὰ πληρόνωσι πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐπιβαλλομένους βαρυτάτους φόρους.

Φ. Ἐὰν ἄλλως νὰ κρατήσωσι τὸν ἅγιον τάφος δὲν ἦναι δυνατόν, διὰ τοὺς βαρεῖς φόρους, παρὰ μὲ θαῦμα πλαστόν, προτιμότερον νὰ ἀφεθῆ ὁ ἅγιος τάφος, παρὰ νὰ ἀτιμάζεται ὁ ἐνταφιασθεὶς Χριστὸς μὲ πλάσματα. Λέγε τὴν τρίτην.

Κ. Ἡ τρίτη εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ καὶ τὴν ὁποίαν ἔλεγ' ἀρχήτερα, ὁ κίνδυνος δηλαδή, μὴ ἢ φανέρωσις τῆς πλάνης τοῦ θαύματος, ψυχράνη τοὺς Χριστιανοὺς καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς τελετάς, ἴσως καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ δόγματα τῆς θρησκείας. Τοιαύτην ἀπολογία ἀπολογεῖται ὑπὲρ τῶν Ἀνατολικῶν ἕνας ἀπὸ τοὺς Γάλλους περιηγητάς. «Οἱ Πατριάρχαι τῶν (λέγει), δὲν τοὺς σύρουν ἀπὸ τὴν πλάνην, διότι εἶναι πολλάκις ἐπικίνδυνος ἢ κατάργησις τινῶν τελετῶν ἀδιαφόρων, ὡς δυναμένη νὰ ψυχράνη τὴν πίστιν. Καὶ βέβαια ἂν ἐπεχείρει τις νὰ φανερῶσιν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς, ὅτι τὸ ἅγιον φῶς δὲν καταβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανόν, ἤθελαν ἴσως διστάσειν καὶ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν δογμάτων τῆς πίστεως, ἢ κἂν μετριάσειν τὴν εἰς τοὺς ἁγίου τόπους εὐλάβειαν, ὅπου ὑπάγουν κατ' ἔτος ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς, διὰ νὰ ἴδωσιν, ὅτι δὲν βλέπουν, ἂν καὶ διισχυρίζονται ὅτι τὸ βλέπουν.

Φ. Τοιαύτην ἀπολογία, φίλε, ἄς τὴν κάμη, ἂν ἀγαπᾷ, ὁ καλὸς σου Γάλλος, διὰ τοὺς θαυματουργοὺς Μοναχοὺς τῆς ἐκκλησίας του. Τελετὰς ἀδιαφόρους ὀνομάζει τὰ ψευδῆ θαύματα! καὶ νομίζει συγχωρημένον νὰ ὑπερασπίζεται ἢ θρησκεία μὲ παντοίους δόλους καὶ πάσης λογῆς ἀνομήματα. Θαυμαστὴ θρησκεία, ἥτις ἐπιστηρίζεται εἰς πλαστὰ θαύματα! Τοιούτων θαυμάτων ἔχου χρεῖαν αἱ ψευδο-θρησκείαι, καὶ ὄχι ἢ παραδοθεῖσα ἀπὸ τὸν Χριστὸν θρησκεία.

Κ. Λέγεις σχεδὸν ὅσα λέγει καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀντιπαπιστὰς θεολόγους, κατακρίνων τοῦ Γάλλου τούτου τὴν ἀπολογία.

Φ. Τί λέγει; ἐπιθυμῶ νὰ τὰκούσω.

Κ. Λέγει ὅτι, κατὰ τοῦ Γάλλου τὴν κρίσιν, συγχωροῦνται πάσης λογῆς ἀνοσιουργία καὶ ὕβρεις κατὰ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διὰ νὰ παρακινήται ὁ λαὸς ὄχι νὰ πιστεύη, ἀλλὰ νὰ δοξάζη μόνον ἀληθινὴν τὴν παραδοθεῖσαν ἀπὸ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν θρησκείαν.

Φ. Κρίσις τοῦ θεολόγου δικαία καὶ σύμφωνος μὲ τοῦ Ἀποστόλου τοὺς λόγους, «Μὴ ποιήσωμεν τὰ κακά, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ⁴²» ἢ ἀληθῆς θρησκεία ὄχι μόνον δὲν ἀσφαλίζεται μὲ τὴν ἀπάτην, ἀλλὰ καὶ τρέχει μέγαν κίνδυνον νὰ καταφρονηθῆ πανταπᾶσι, καὶ νὰ συναριθμηθῆ μὲ τὰς ψευδεῖς θρησκείας, ὅποτε μεταχειρίζεται αὐτὰ ἐκεῖνα μέσα, ὅσα συνεργοῦν εἰς στερέωσιν ἐκείνων. Σήμερον κἂν, ὅτε ἤρχισεν ἢ ταλαίπωρος Ἑλλάς νὰ φωτίζεται, χρεωστοῦν οἱ Ἱερωμένοι μας νὰ παύσωσι τὸ θαυματουργημα, τὸ ὁποῖον ἀτιμάζει τόσο τὴν θρησκείαν.

Κ. Εἰπὲ ὅτι καὶ φθεῖρει τὰ ἦθη τοῦ λαοῦ.

Φ. Περὶ τῆς φθορᾶς τῶν ἠθῶν δὲν ἀμφιβάλλω. Ἐμποδίζοντες τὴν ἐξάπλωσιν τῶν φώτων, ἐμποδίζουσι ἀκολούθως καὶ πᾶσαν χρηστοθήθειαν.

Κ. Οἱ ἱερεῖς μας ὁμως ἐπαινοῦν ταύτην τὴν ἐξάπλωσιν.

Φ. Πολλὰ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν. Ἐπειτα, τί ὠφελεῖ ὁ ψιλὸς ἐπαινος, ὅταν ἐξ ἑνὸς μέρους ἐγκωμιάζωσι, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀσωτεύωσι τόσα μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἀποκτῶνται τὰ φῶτα;

Κ. Πῶς ἀσωτεύουν;

Φ. Δέν σε λανθάνει βέβαια πόσαι χιλιάδες προσκυνητῶν ὑπάγουν κατέτος εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ πόσας μυριάδας γροσίων ἐξοδεύει καθεὶς ἐξ αὐτῶν, διὰ νὰ ἀξιωθῆ νὰ ἴδῃ τὸ ἅγιον φῶς.

Κ. Ἐχεις δίκαιον. Πιθανόν, ὅτι πολλὰ μύριαδες ἀργυρίων δαπανῶνται ματαίως εἰς αὐτό.

⁴² Πρὸς Ῥωμ. 7. 8

Φ. Πρόσθες καὶ ὅσας ἐξοδεύουν οἱ ταλαίπωροι Γρακοὶ εἰς τὰ σπαρμένα καθ' ὅλην τὴν Ἀσιανὴν καὶ Εὐρωπαϊαν Ἑλλάδα μετόχια τῶν Ἀγιοταφитῶν, διὰ τὴν πρὸς τὸ ἅγιον φῶς εὐλάβειαν.

Κ. Ἐὰν προσθέσης καὶ ταῦτα, γίνονται νομίζω πολλότατα ἑκατομμύρια γορσιῶν ἐπειδὴ, μὰ τὴν ἀλήθειαν, τῶν Ἀγιοταφитῶν τὰ μετόχια βλέπω πολὺ πλουσιώτερα τῶν ἄλλων.

Φ. Ἴσως μόνος ὁ ἅγιος τάφος φορολογεῖ τῶν Γραικῶν τὸ γένος φόρον, ὅσον δὲν λαμβάνουν ὅλα τὰλλα μοναστήρια ἐντάμα. Ἀφίνω σε τώρα νὰ συλλογισθῆς, ἐὰν μὲ τόσην ἀργυρίου ποσότητα, ἀντὶ δύο ἢ τριῶν ταπεινῶν ἀκόμη σχολίων ἐπιστημονικῶν, δὲν ἐδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πολλὰ γυμνάσια στολισμένα μὲ πολλοὺς διαφόρων ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν διδασκάλους· ἀντὶ διακοσίων νέων σπουδαζόντων εἰς τὴν φωτισμένην Εὐρώπην, τετρακοσίου ἢ πεντακοσίου· ἐὰν μὲ τόσα μέσα φωτισμοῦ, δὲν ἤθελ' εἰς πολλὰ μικρὸν χρόνον διάστημα ἢ ταλαίπωρος Ἑλλάς συνερίζεσθαι μὲ τὰ σοφώτερα ἔθνη τῆς Εὐρώπης.

Κ. Δὲν σε λέγω τὸ ἐναντίον.

Φ. ὦ δυστυχία! ὦ μωρία! ὦ τυφλότης! Ἐὰν ἐσυλλογίσθησαν ποτὲ πόσην ζημίαν προξενοῦν εἰς τὸ γένος, γινόμενοι ἐμπόδιον τῆς προκοπῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν Ἑλλήνων; ἢ νομίζουν τάχα, ὅτι δὲν εἶναι αὐτοὶ μέλη τοῦ γένους, ἀλλ' ἀφοῦ ἐρασοφόρησαν ἔπαυσαν πλέον νὰ ἦναι Ἕλληνες;

Κ. Καὶ τὴν προξενουμένην ἀπ' αὐτοὺς ζημίαν συλλογίζονται πολλοὶ ἐξ' αὐτῶν, καὶ τὸ γένος ἀγαποῦν, καὶ μέλη του νὰ ἦναι καὶ νὰ λέγωνται καυχῶνται. Ἀλλὰ τί νὰ κάμωσι· πῶς νὰ καταργήσωσι τὸ ψεῦδος;

Φ. Βάλλοντες εἰς τόπον αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν.

Κ. Αἶ! φίλε μου, τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ὅσον τὸ φαντάζεσαι εὐκολόν.

Φ. Καλὲ τί λέγεις! ἢ ἀλήθεια δυσκολεύεται νὰ λάβῃ τὸν τόπον τοῦ ψεύδους! ὁ Χριστὸς τὸν τόπον τοῦ Σατανᾶ! Τοῦτον ὀνομάζει ὁ Χριστὸς «**Πατέρα τοῦ ψεύδους**⁴³» περὶ δὲ ἑαυτοῦ τί λέγει; «**Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια**⁴⁴».

Κ. Τὴν ἀλήθειαν! τὴν ἀλήθειαν! Ἐλησμόνησες, βλέπω, τὴν Παροιμίαν. «**Ἡ ἀλήθεια εἶναι μαλλώτρια.**»

Φ. Καταλαμβάνω. Παραβάλλεις λοιπὸν τοὺς ἁγιοταφίτας μὲ τοὺς σταυρωτὰς Φαρισαίους;

Κ. Ἄπαγε! φίλε μου, ἄπαγε! Ἐξεναντίας τοὺς λυποῦμαι, ὅτι, ἐπιθυμοῦντες καὶ αὐτοὶ τὴν παῦσιν τῆς ἀπάτης, δὲν εὐρήκασιν ἕως τὴν σήμερον τὸν τρόπον νὰ τὴν παύσωσιν. Ὅλοι (ἂν ἐξαιρέσης ὀλίγους τινὰς γόητας) ὑποφέρουν τὸ θαυματουργήμα, ὅχι μὲ σκοπὸν νὰ πλανῶσιν, ἀλλὰ διὰ τὸν φόβον μὴ ταράξωσιν, ὡς εἶπα, τοὺς πλανωμένους ἀνακαλύπτοντες τὴν πλάνην.

Φ. Ἄλλο πάλιν τοῦτο παράδοξον.

Κ. Εἰπὲ μᾶλλον ὅτι εἶναι ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα συνήθως εἰς τοὺς πλανωμένους. Ἡ δεισιδαιμονία, καθὼς ὅλα τὰ πάθη, ἀφοῦ μίαν φορὰν κυριεύσῃ ὡς ἐξίς τὸν ἄνθρωπον, τοῦ ζαλίζει τὸν νοῦν ζάλην ἀσυγκρίτως ταραχδεστέραν τῆς προξενουμένης ἀπὸ τὴν μέθην ζάλης. Δοκίμασε ν' ἀρπάξης ἀπὸ χειρὰς μεθυσμένου τὸ ποτήριον, καὶ θέλεις ἰδεῖν πόσον ἀγριαίνεται κατὰ σοῦ. Δοκίμασε νὰ κηρύξης εἰς τοὺς προσκυνητὰς, ὅτι ματαίως ἐξοδεύουν τόσα χρήματα, ματαίως κοπιᾶζουσιν ταξιδεύοντες μακρὰν διὰ θαῦμα, τὸ ὁποῖον καθέννας ἀκόπως καὶ χωρὶς δαπάνην, καθήμενος εἰς τὸν οἶκόν του δύναται νὰ θαυματουργῇ, ὅχι τὸ μέγα σάββατον μόνον, ἀλλὰ καθήμεραν, καθώραν, κατὰ πᾶσαν στιγμὴν. Δοκίμασε, λέγω νὰ διδάξης τὴν τόσον ἀπλήν ἀλήθειαν ταύτην, καὶ θέλεις ἰδεῖν στρατεύματα προσκυνητῶν μεθυσμένων, ἢ (ὡς δὲν αἰσχύνονται νὰ ὀνομάζωνται) Χατζήδων, στρατηγούμενον ἀπὸ ὀλίγους θραυστάτους γόητας, πνέοντας τὸν ὄλεθρόν σου, ὡς ἀνατροπέως τῶν καθεστώτων.

⁴³ Ἰωάν. η', 44.

⁴⁴ Αὐτ. ιδ', 6.

Φ. Καί λοιπόν διὰ τοὺς μεθυμένους τούτους πρέπει ἢ ταλαίπωρος Ἑλλάς νὰ γυμνώνεται ἀπὸ τὰ μέσα τῆς εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας προκοπῆς, καὶ (τὸ πλέον ἀξιοθρήνητον) νὰ ὀνειδίζεται ἀπὸ τοὺς ἀλλογενεῖς, ὡς καταντήσασα εἰς ἀνίατον βαρβαρότητα, ἢ μᾶλλον εἰς ἀληθινὴν νηπιώδη μωρίαν;

Κ. Ναί, φίλε, διὰ τούτους. Οἱ μεθυμένοι πρῶτον πρέπει νὰ ἀνανήψωσι, καὶ νὰ ἐντραπῶσι διὰ τὰς ἀσχημοσύνας τῆς μέθης, καὶ τότε παύουν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ οἱ γόητες νὰ κερνώσιν εἰς αὐτούς τὸ φαρμακερὸν τῆς δεισιδαιμονίας κέρασμα.

Φ. Δικαίως ἤθελες ἀπολογεῖσθαι ὑπὲρ αὐτῶν, ἂν ἐσιωποῦσαν κἂν περὶ τῆς εἰς Ἱερουσαλήμ προσκυνήσεως. Ἄλλ' αὐτοὶ ἐξεναντίας, ὄχι μόνον τὴν κηρύττουν, ὡς ἔργον σχεδὸν ἀναγκαῖον εἰς σωτηρίαν, ὄχι μόνον δὲν παύουν νὰ παρακινῶσι τοὺς ἀπλουστέρους νὰ τρέχωσιν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, διὰ νὰ ἀσωτεύωσιν ἐκεῖ ὅ,τι χρεωστοῦν νὰ οἰκονομῶσιν εἰς ἀνατροφήν τῶν ἰδίων τέκνων, ἢ ἄλλην κοινήν ὠφέλειαν τοῦ γένους τινά, ἀλλὰ καὶ ὅσους ὑποπτέονται ἢ ἀκούουν ἐμποδίζοντας τῆς Ἱερουσαλήμ τὸ ταξείδιον δὲν αἰσχύνονται νὰ διαβάλλωσιν ὡς ἀσεβεῖς.

Κ. Ἐφάνησαν καὶ τινὲς τοιοῦτοι, ὥστε νὰ διαβάλλωσι τοὺς ἀθῶους. ἀλλὰ δὲν εἶναι οὐδὲ τοῦτο κοινὴ νόσος τοῦ κλήρου μας.

Φ. Τοὺς Σιναΐτας ἴσως ζητεῖς νὰ ἐξαίρεσης· τούτων ὅμως ὁ σκοπὸς (ἂν πιστεύσωμεν καὶ τούτων τοὺς ἀντικατηγόρους ἀγιοταφίτας) εἶναι ὄχι νὰ ἐλευθερώσωσι τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ τὴν πλάνην, ἀλλὰ νὰ τοὺς σύρωσιν, αὐτούς καὶ τοὺς θησαυρούς των, ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ εἰς τὸ Σίναιον ὄρος.

Κ. Δὲν ἀντιφέρονται μόνοι οἱ Σιναΐται εἰς τὸ θαῦμα τῆς Ἱερουσαλήμ. Παρὰ τούτους γνωρίζω πολλοὺς ἄλλους σεβασμίους ἐκκλησιαστικούς, οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦν νὰ ἐλευθερώσωσι τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸ ὄνειδος τοῦ αἰσχροῦ θαυματουργήματος· ἀλλὰ ἀναγκάζονται (πάλιν τὸ λέγω) νὰ σιωπῶσι, διὰ τοὺς μεθυμένους.

Φ. Ἐξεύρεις τί συλλογίζομαι μέσον ἱκανόν, κατὰ τὴν κρίσιν μου, νὰ ταχύνη τὴν ἀνάνηψιν τῶν μεθυμένων;

Κ. Τί;

Φ. Νὰ δημοσιεύσωμεν διὰ τοῦ τύπου ὅσα μου ἱστορήσας περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τοῦ ἀγίου φωτός.

Κ. Μέσον θαυμαστὸν νὰ μᾶς λιθοβολήσωσι καὶ τοὺς δύο. Δὲν εἶν' ἀκόμη καιρὸς τοιαύτης δημοσιεύσεως.

Φ. Ἐπέρασε καὶ ὁ καιρὸς τῆς λιθοβολίας. Ἐδίσταζα κ' ἐγὼ καταρχάς, ἀλλὰ τώρα μ' ἐθάρρυναν αἱ τόσαι σου ἀποδείξεις. Ἡ φοβεῖσαι μὴ μας κηρύξωσιν ἀθέους.

Κ. Καὶ τὸ κρίνεις τοῦτο μικρόν;

Φ. Μέγα καὶ δεινόν· ἀλλὰ τί με μέλει, ἂν μὲ συκοφαντήσωσιν ὡς ἄθεον, ὅταν ἢ συνείδησίς μου μαρτυρῇ, ὅτι δὲν ἐδίστασα ποτὲ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ; Πολὺ δεινότερον ἤθελ' εἶσθαι, ἐάν, δυνάμενος νὰ δείξω εἰς τοὺς ὁμογενεῖς, πῶς θέλει ὁ θεὸς νὰ λατρεύεται, ἐσιωποῦσα διὰ τῆς συκοφαντίας τὸν φόβον. Εἰς τοῦ βίου τὴν σκηνὴν ὅστις ἀναλαμβάνει φιλοσόφου πρόσωπον, πρέπει νὰ τὸ δραματίζη, ὡς ὑπαγορεύουν τῆς φιλοσοφίας οἱ νόμοι, μηδὲ νὰ τὸ φθείρη χαριζόμενος εἰς ὀλίγους τινὰς ἀναισθήτους τῶν καλῶν θεατᾶς.

Κ. Φίλος τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀληθείας ἐπαγγέλομαι κ' ἐγώ. νὰ σ' ἐξομολογηθῶ ὅμως τὴν ἀλήθειαν, δὲν αἰσθάνομαι πολλὴν ὀρεξιν οὔτε νὰ λιθοβοληθῶ, οὔτε νὰ ὀνομασθῶ ἄθεος, οὐδὲ πιστεύω, ὅτι χρεωστῶ νὰ κινδυνεύσω τὴν τιμὴν καὶ τὴν ζωὴν μου, διὰ νὰ φωτίσω τοὺς μωροὺς... Τί κινεῖς τὴν κεφαλὴν;

Φ. Ὅτι, φίλε μου, φοβούμενος ἀθεότης συκοφαντίαν, λέγεις ὅμως καὶ φρονεῖς, ὅ,τι ἐφρονοῦσαν οἱ ἄθεοι.

Κ. Πῶς;

Φ. Ἐλησμόνησες τί ἔλεγε περὶ τοῦ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ζήλου ὁ περιβόητος τὴν ἀθειᾶν Θεόδωρος; Κατὰ τοῦτον, δὲν χρεωστεῖ ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος νὰ θυσιασθῇ ἂν ἡ χρεία

τὸ καλέσῃ, διὰ τὴν πατρίδα του, ἐπειδὴ πατρίς εἶναι ὅλος ὁ κόσμος, οὐδὲ νὰ μωρανθῇ αὐτός, διὰ νὰ ὠφελήσῃ τοὺς μωρούς⁴⁵.

Κ. Εἰς τοὺς κόρακας καὶ ὁ Θεόδωρος καὶ τὸ δόγμα του! Ὅτι εἶμαι ἔτοιμος νὰ θυσιασθῶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τοῦ γένους μου, οὐδὲ σὺ ἀμφιβόλλεις, νομίζω, περὶ τούτου. ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἦλθεν ἀκόμη ὁ καιρὸς τῆς ὠφελείας, εἰς τί χρησιμεύει ἡ θυσία;

Φ. Καὶ τίς σε ἔφερεν εἰς τόσῃν ἀπελπισίαν; Σὺ αὐτὸς ἐπαρατήρησες καὶ ὠμολόγησες, ὅτι τῶν μωρῶν ὁ ἀριθμὸς ὀλιγοστεύει καθημέραν, διὰ τὴν ἐνεργουμένην τῶν φῶτων ἐξάπλωσιν.

Κ. Ἄλλ' εἶπα καὶ ὅτι δὲν εἶναι πολλὸς καιρὸς ἀποῦ ἤρχισεν ἡ ἐξάπλωσις. Τὸ πλῆθος τῶν μωρῶν ὑπερβαίνει ἀκόμη πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν φρονίμων.

Φ. Ὅσον μωρούς καὶ ὅσον πολλοὺς καὶ ἂν ὑποθέσῃς τοὺς μωρούς μας, δὲν ἔφθασαν εἰς τόσῃν ἀλογίαν, ὥστε νὰ μὴ κλονηθῶσιν, ἀναγινώσκοντες τὴν ὁποίαν ἔκαμες ἀκριβῆ ἱστορίαν τοῦ ἀγίου φωτός. Ἔως τῶρα δὲν τὴν ἐγνώριζαν οὐτ' αὐτοί, οὐτε πολλοὶ ἀπὸ τοὺς φρονίμους, καθὼς οὐδ' ἐγὼ ἀκόμη. Δύο μόνους ἢ τρεῖς ἂν κερδήσωσιν οἱ λόγοι σου, ἐπλήρωσες τὸ πρὸς τὴν πατρίδα σου χρέος, μεταβάλλων ἀληθῶς (ὡς ἐσυμβούλευεν ὁ Δημοσθένης τοὺς Ἀθηναίους) τὰ θεωρικὰ εἰς στρατιωτικά, καὶ μεταφέρων εἰς τὰς χρείας τῆς πατρίδος τὰ μωρῶς ἐξοδευόμενα εἰς θέαν θαύματος πλασμένου ἀπὸ φραγκοπατέρας, ἐχθροὺς ἀσπόνδους τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἐλευθερώνεις δ' ἐνταυτῷ καὶ τὴν ἐκκλησίαν μας ἀπὸ ὄνειδος τόσον μᾶλλον ἄδικον, ὅσον ὄνειδιζόμεθα ἀπ' αὐτοὺς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι μᾶς κατέστησαν ἀξίους ὄνειδισμού. Ἄλλ' ἂς ὑποθέσωμεν καὶ τὸ χειρότερον, ὅτι δὲν ἐκέρδησες κἀνένα ἀπὸ τοὺς μωρούς. οἱ φρόνιμοι θέλουν δώσωσιν προσοχὴν εἰς τοὺς λόγους σου. καὶ ἐνδυναμούμενοι ἀπ' αὐτοὺς, ἐμποροῦν εὐκολώτερα νὰ πολεμῶσι τὰς δεισιδαιμονίας. Τέλος, ὑποθέτω καὶ τὸ χειρίστον, ὅτι οὐδὲ φρόνιμοι ἔμειναν πλέον εἰς τὸ γένος, ἀλλά, κατὰ τὴν Δαυϊτικὴν μαρτυρίαν, «**Πάντες ἐξέκλιναν, ὅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστιν ἔως ἐνός**⁴⁶» οὐδ' ἡ τόσον ἐλεεινὴ κατάστασις ἀρκεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν σιωπὴν τοῦ φιλοσόφου.

Κ. Τότε ὅμως λαλεῖ εἰς τοὺς τοίχους τῆς πόλεως καὶ ὄχι πλέον εἰς τοὺς πολίτας.

Φ. Ὅχι βέβαια εἰς τοὺς ζῶντας καὶ παρόντας. ἀλλὰ τότε ἡ φωνὴ του γίνεται κατὰ τῆς ζώσης καὶ παρούσης γενεᾶς ἀληθῆς διαμαρτυρία, ἣτις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ, εἰς τοὺς πολίτας τῆς ἐπερχομένης γενεᾶς· τότε, ὄνειδιζὼν τοὺς συγχρόνους, προοδοποιεῖ καὶ εὐκολύνει τὴν διόρθωσιν τῶν μεταγενεστέρων ὁμογενῶν. Ὁ θάνατος χωρίζει μόνον μας τὰ σώματα ἀπὸ τοὺς ζῶντας, ἀλλὰ δὲν ἀφανίζει καὶ τὰς ψυχικὰς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς σχέσεις· μᾶς ἐλευθερώνει ἀπὸ τὰ μερικὰ πρὸς τοὺς συγχρόνους πολίτας χρεῖα καὶ καθήκοντα, ἀλλ' ὄχι καὶ ἀπὸ τὸ εἰς τὴν πατρίδα αἰδίου χρέος. Πολλὰ ὀλίγους ὠφέλησεν ἡ διὰ ζώσης φωνῆς διδασκαλία τοῦ Σωκράτους, κ' ἤθελε περιορισθῆν εἰς ἐκείνων μόνων τῶν ὀλίγων τὴν ὠφέλειαν, ἂν δὲν ἐφρόντιζαν οἱ μαθηταὶ του νὰ μᾶς τὴν παραδώσωσιν ἐγγράφως. Πόσαι, νομίζεις, μυριάδες Ἑλλήνων, ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ ζῆ ὁ Σωκράτης, ὠφελήθησαν, καὶ πόσαι μέλλουν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀκόμη, ἔως στέκει ὁ κόσμος, ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος; διὰ νὰ μὴ λέγω τὰ φωτισμένα ἀλλὰ ἔθνη, ὅσοι τὰ ἀναγινώσκουν μεταφρασμένα εἰς τὴν γλῶσσάν του καθέναν. Δὲν βλέπετε ὅτι ἤρχισαν νὰ φαίνονται καὶ εἰς ἡμᾶς τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας οἱ καρποὶ⁴⁷;

Κ. Πολλὰ ὀλίγοι.

Φ. Πολλὰ ὀλίγοι βέβαια ἀκόμη· διότι ἔως τῶρα ἐσπείροντο εἰς τῶν νέων τὰς ψυχὰς ἀπὸ σχολαστικῶν, γραμματικῶν καὶ ὄ

⁴⁵ «Ἐλεγε δὲ ὁ Θεόδωρος καὶ εὐλογον εἶναι, τὸν σπουδαῖον μὴ ἐξαγαγεῖν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἑαυτόν, ἀποβαλεῖν γὰρ τὴν φρόνησιν ἕνεκα τῆς τῶν ἀφρόνων ὠφελείας, εἶναί τε πατρίδα τὸν κόσμον». Διογένης Λαέρτιος, II, 98.

⁴⁶ Ψαλμ. νγ', 3.

⁴⁷ «Εἰ ὄντες ἡμεῖς ὠφέλιμοι, οὐχὶ πολὺ μᾶλλον ἀποθανόντες... Καὶ νῦν Σωκράτους ἀποθανόντος, οὐδὲν ἦττον, ἢ καὶ πλεῖον, ὠφέλιμός ἐστιν ἡ μνήμη ὧν ἔτι ζῶν ἐπραξεν ἢ εἶπε.» (Ἐπικτήτης Διατριβ. IV, α', § 168-169).

οχι φιλοσοφικῶς. Δέν σε λανθάνει, ὅτι καθὼς εἰς τῆς θρησκείας, παρόμοια καὶ εἰς τῆς φιλοσοφίας τὰ παραγγέλματα, ὅστις ἐξετάζει μόνας τὰς λέξεις, μόνην αὐτῶν τὴν σύνταξιν καὶ τοὺς κανόνους τῆς συντάξεως, εἰς ἓνα λόγον, ὅστις προσκολλᾶται εἰς μόνον τὸ γράμμα, δυνατὸν νὰ γένη καλὸς γραμματικός, τρέχει ὅμως καὶ μέγαν κίνδυνον νὰ γένη μωρὸς καὶ κάκιστος ἄνθρωπος. Ἄλλὰ βλέπεις τώρα, ἀφοῦ ἤρχισαν οἱ διδάσκαλοί μας νὰ παραδίδωσι τῶν παλαιῶν φιλοσόφων τὰ συγγράμματα μὲ μέθοδον ὀρθοτέραν, πόσον διαφέρουν οἱ σημερινοὶ μας νέοι ἀπὸ τοὺς πρὸ τριάκοντα ἐτῶν νέους. Τούτους μόνους ἀρκεῖ νὰ συλλογισθῆς, ὅτι θέλουν καταλάβειν πάραυτα τὸν παρόντα Διάλογον, καὶ προσπαθήσειν νὰ τὸν κάμωσι καταληπτὸν καὶ εἰς τοὺς ὁμογενεῖς των, δείχνοντες εἰς αὐτοὺς, πόσον εἶν' αἰσχρὸν ὄντες Ἕλληνες καὶ Χριστιανοὶ νὰ ἐπονομάζωνται Χαντσηδαί, ἐπωνύμιον καὶ βάρβαρον καὶ ἀντιχριστιανικόν. Τοῦτο μόνον ἐπεθύμουν, νὰ προσθέσης εἰς τὸ τέλος τοῦ Διαλόγου σύντομον τινὰ περίληψιν ὅσων ἱστορήσες περὶ τοῦ ἁγίου φωτός·

Κ. Ἀνακεφαλαίωσιν λέγεις;

Φ. Ἀνακεφαλαίωσιν, Ἐπίλογον, Περιοχὴν, ὀνόμασέ την ὅπως ἀγαπᾶς, ἀλλὰ νὰ περιλαμβάνη χρονολογικῶς καὶ συντόμως τὴν ἱστορίαν τοῦ θαύματος.

Κ. Ἄκουε, ἂν σ' ἀρέκη τὸ ἐξῆς σχεδιάσμα τῆς ἀνακεφαλαίωσεως.

Φ. Μὲ κάμνεις χάριν νὰ τὴν σχεδιάσης.

Κ. Προσθέτω λοιπὸν τὰ ἐξῆς: Τὸ σήμερον κατ' ἔτος φαινόμενον, κατὰ τὸ μέγα σάββατον, θαῦμα τοῦ ἁγίου φωτός, δὲν ἐθαυματουργεῖτο εἰς τοὺς χρόνους τῶν Ἀποστόλων. Μετὰ τοὺς Ἀποστόλους, δὲν τὸ ἐγνώρισαν οὔτε τῆς Ἀνατολικῆς οὔτε τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας οἱ πατέρες· ἐξεναντίας τινὲς ἐξ αὐτῶν καὶ αὐτὸ τὸ εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου τάφου γινόμενον ταξίδιον ἐμπόδισαν (ἐμποδισμὸν ἄτοπον, ἂν ἀληθῶς ἐγένετο τοιοῦτον θαῦμα). Οἱ ἱστορήσαντες τὴν εἰς Ἱερουσαλήμ παρουσίαν, πρῶτον τῆς Ἑλένης, μητρὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἔπειτα τῆς Αὐτοκρατορίσεως Εὐδοκίας, δὲν λέγουν τίποτε περὶ τοῦ θαύματος.

569 ἔτος. Παρόμοιόν τι φῶς ὅμως ἐθαυματουργεῖτο, ὄχι εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀπὸ Μοναχοὺς Ἀνατολικούς, οὐδὲ τὸ μέγα σάββατον, ἀλλ' ἀπὸ Μοναχοὺς Δυτικούς, κατὰ τὴν μεγάλην παρασκευὴν, εἰς πόλιν τῆς Γαλλίας, τὸ Πικταύιον, εἰς μοναστήριον καλογραιῶν, κτισμένον περίπου τὸ 569 ἔτος ἀπὸ βασιλίσσαν τῆς Γαλλίας.

622. Τὸ ἔτος τοῦτο ἐπῆραν οἱ Σαρακηνοὶ ἀπὸ τοὺς Γραικορωμαίους Αὐτοκράτορας τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὴν ἠρήμωσαν. Θρηνεῖ τὴν ἄλωσιν ταύτην ἡ ἱστορία, διὰ τὴν ἐξανάγκης παῦσιν τῶν προσκυνητῶν· ἀλλὰ δὲν λέγει τίποτε περὶ ἁγίου φωτός.

800. Περὶ τὸ ἔτος τοῦτο, ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς δύσεως, Μέγας Κάρολος, ἔλαβεν ἀπὸ τὸν τότε Καλιφᾶν τῶν Σαρακηνῶν τὴν ἄδειαν νὰ στολίση πάλιν τὴν Ἱερουσαλήμ μὲ ναοὺς καὶ μοναστήρια. Ὅθεν ἤρχισαν νὰ συντρέχωσι πανταχόθεν εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου τάφου, πλείοτεροι ὅμως ἀπὸ τὴν Δυτικὴν παρά ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Ἄλλ' οὐδὲ τῶρ' ἀκόμη ἀκούεται ὄνομα ἁγίου φωτός.

809. Ἀποθνήσκει ὁ Μέγας Κάρολος.

814. Ἀποθνήσκει ὁ φίλος τοῦ καρόλου Καλιφᾶς. Ὅθεν ἤρχισε πάλιν νὰ ἐνοχλῆται ἀπὸ τοὺς Ἀραβας ὁ ἅγιος τάφος, καὶ ἀκολούθως νὰ ὀλιγοστεύη τῶν προσκυνητῶν ὁ ἀριθμὸς, καὶ τὰ ἀπ' αὐτοῦ κέρδη τῶν Δυτικῶν Μοναχῶν. Πιθανὸν ὅτι ἀπὸ τοῦτο τὸ ἔτος (814) καὶ κάτω ἔπλασαν οἱ Δυτικοὶ Μοναχοὶ τὸ ἅγιον φῶς, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐξανάψωσι τὸν ζῆλον τῶν προσκυνητῶν.

870. Διότι πρώτην φορὰν ἠκούσθη τὸνομα τοῦ ἁγίου φωτός ἀπὸ πρώτου Μοναχοῦ Δυτικοῦ στόμα, τοῦ Γάλλου Βερνάρδου, ἐπιστρέφοντος ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅπου εἶχεν ὑπάγειν τὸ ἔτος τοῦτο 870.

1007. Κατασκάπτουν οἱ Σαρακηνοὶ τὰς λαμπράς οἰκοδομὰς τοῦ Μεγάλου Καρόλου· καὶ παύει πάλιν τὸ θαῦμα πρὸς καιρὸν. Ἦρχισε δεύτερον νὰ ἐνεργῆται, ἀλλὰ μὲ μεγάλας τῶν προσκυνητῶν δυσκολίας, διὰ τὰς καταδρομὰς καὶ ληστείας τῶν Ἀράβων, ἕως περὶ τὰ τέλη τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος.

1095. Αἱ δυσκολίαι αὗται ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Σταυρικούς τῶν Δυτικῶν πολέμους. Ὁ πρῶτος συνέβη κατὰ τὸ 1095 ἔτος, ὅτε ἐπῆραν οἱ Σταυροφόροι τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Σαρακηνῶν⁶⁵, καὶ τὴν ἐκράτησαν ἕως τὸ 1187 ἔτος.

Εἰς τὸ διάστημα τοῦτο οὐδεμί ἀμφιβολία ὅτι τὸ θαῦμα ἐνηργεῖτο καὶ λαμπρότερα καὶ ἀσφαλέστερα παρὰ ποτέ.

1158. Τὸ ἔτος τοῦτο 1158, καὶ δεύτερον τὸ 1168, ὑπάγει εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ Βαρθολομαῖος τις (πιθανὸν ὅτι Μοναχὸς Λατῖνος (σελ. 358, καὶ σημ. Ρ), καὶ γίνεται μάρτυς αὐτόπτης τοῦ ἁγίου φωτός, μ' ὄλον ὅτι κατὰ τὸ ἔτος.

1185. Φωκᾶς τις, ἱερεὺς Ἀνατολικός, ἱστορῶν καὶ αὐτός, ὡς αὐτόπτης, ὅσα ἶδεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ τοῦ ἁγίου φωτός.

1187. Τὸ ἔτος τοῦτο, λαμβάνουν ὀπίσω τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους οἱ Σαρακηνοί, στρατηγούμενοι ἀπὸ τὸν Σαλαδῖνον· ὅστις χαρίζει τοὺς ἱερούς αὐτῆς ναοὺς εἰς τοὺς Ἀνατολικούς. Λαβόντες αὐτοὺς οἱ Ἀνατολικοί, λαμβάνουν ἐντάμα καὶ τὸ θαῦμα τοῦ ἁγίου φωτός, καὶ τὸ ἐνεργοῦν μέχρι τῆς σήμερον, ὡς μαρτυρεῖται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς δεκάτης τρίτης καὶ τῶν καθεξῆς ἑκατονταετηρίδων, καὶ ἀπὸ τοὺς εἰς Ἱεροσόλυμα κατέτος ὑπάγοντας προσκυνητάς.

1211. Πρῶτον μάρτυρα εὐρίσκω Λατῖνον ἱερομένον, Γερμανόν, τὸν Ὀλδεμβόργον (Willebrandus ab Oldenborg), ὅστις ὑπῆγεν εἰς προσκύνησιν τῶν Ἱεροσολύμων κατὰ τὸ 1211 ἔτος, καὶ ἶδε τὸ ἅγιον φῶς.

1347 ἕως 1400. Εἰς τοῦτο τὸ διάστημα φέρω μάρτυρα δεύτερον Ἰωάννην τὸν Καντακουζηνόν, Αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 1347 μέχρι τοῦ 1355 ἔτους.

Μεταξὺ τῶν αὐτῶν χρόνων (ἴσως καὶ μέχρι τοῦ 1500 ἔτους) θέτω καὶ τὸν Ἐπιφάνιον, τὸν Περδίκκαν, καὶ τὸν Ἀνώνυμον. Ὁ Περδίκκας καὶ Ἀνώνυμος λαλοῦν ὡς αὐτόπται μάρτυρες περὶ τοῦ ἁγίου φωτός· ὁ Ἐπιφάνιος δὲν λέγει τίποτε, μ' ὄλον ὅτι ἱστορεῖ ἄλλα πολλὰ τερατώδη.

1610. Χριστοφόρος Ἄγγελος λαλεῖ ὄχι μόνον περὶ τοῦ ἁγίου φωτός, ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλου πολὺ τερατωδεστέρου θαύματος, ὄχι ὅμως ὡς μάρτυς αὐτόπτης.

1660. Νεκτάριος, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἱστορεῖ τὸ ἅγιον φῶς.

1728. Χρῦσανθος, Πατριάρχης καὶ οὗτος τῶν Ἱεροσολύμων, εἰς τὸ Ἐγχειρίδιον του λέγει πολλὰ περὶ τοῦ ὁποίου ἔχουν χρέος οἱ Χριστιανοὶ νὰ ὑπάγωσιν εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου τάφου, ἢ κἂν νὰ πέμπωσιν ἕκαστος εἰς αὐτὸν ἀργυρικὴν βοήθειαν, ἀκόμη καὶ ὑπὲρ τὴν δύναμίν του· δὲν εὐρίσκω ὅμως τίποτ' εἰς αὐτὸ περὶ τοῦ ἁγίου φωτός, ὡς οὐδὲ περὶ κἀνενὸς ἄλλου θαύματος. Χαριζόμενος τὸν Χρῦσανθον ὁ σύγχρονος καὶ συναδελφὸς αὐτοῦ Παΐσιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἐκδίδει φρικτότατον ἀφορισμὸν κατ' ἐκείνων, ὅσοι ἐμποδίζουν τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα προσκύνησιν· ἀλλὰ φυλάσσει καὶ αὐτὸς βαθυτάτην σιωπὴν περὶ τοῦ ἁγίου φωτός.

Πῶς κρίνεις τὴν ἀνακεφαλαίωσιν ταύτην;

Φ. Ὡς τὴν ἐπεθύμουν. Τοιοῦτοτρόπως, ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς σιωπῆς, τῆς δηλώσεως, καὶ πάλιν σιωπῆς, ἀπ' αὐτοὺς τοὺς πρωτονομάσαντας ἅγιον φῶς, καὶ τοὺς καθεξῆς ἱστορήσαντας, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλοι τὸ ὁμολογοῦν, ἄλλοι ἐντρέπονται ἢ διστάζουν τὴν ὁμολογίαν του· ἀπ' ὅλα ταῦτα λέγω, γίνεται φανερόν, πρῶτον, ὅτι τὸ ἅγιον φῶς εἶναι πλάσμα ἀσεβές καὶ ἀναίσχυντον, δεύτερον, ὅτι ἐπλάσθη καὶ ἀπὸ Μοναχοῦς ὄχι τῆς Ἀνατολικῆς, ἀλλὰ τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας, κατὰ μίμησιν τοῦ πρό τριακοσίων σχεδὸν ἐτῶν πλασθέντος εἰς τὴν Γαλλίαν ἁγίου φωτός. Τοῦτο μόνον ἔσφαλαν οἱ ἡμέτεροι Μοναχοί, ὅτι τὸ ἐδέχθησαν, καὶ δὲν τὸ ἀπέβαλαν ὡς ἀλλότριον φραγκοπατερικὸν γέννημα.

Κ. Δὲν τὸ ἤξευραν οἱ ταλαίπωροι, ὅτι ἦτο Λατίνων Μοναχῶν πλάσμα.

Φ. Ὡς οὐδ' ἐγώ. Ἐπεθύμουν ὅμως νὰ μάθω, τί λέγουν, τί φρονοῦν περὶ τοῦ ἁγίου φωτός οἱ σημερινοὶ λόγιοι τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν καὶ ἐξαίρετος τῶν Γάλλων.

Κ. Καλὰ μὲ τὸ ἐνθύμισες. Λέγουν καὶ φρονοῦν, ὅτι χρεωστοῦν νὰ λέγωσι καὶ νὰ φρονῶσιν ὅσοι γνωρίζουν τὴν ἱστορίαν, κ' ἔχουν καὶ καθαρὰν ἀπὸ προλήψεις κεφαλὴν, νὰ κρίνωσι τὰ ἱστορούμενα. Εἰς ἐξ αὐτῶν, ζῶν ἐτι, καὶ τοιοῦτος, ὁποῖος μόνος ν' ἀξίζη πολλοὺς ἄλλους, ἀφοῦ ἱστόρησε τὰ μέχρι τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ Χριστοῦ, ἰδοὺ πῶς ἐξακολουθεῖ· «Μετὰ 400 ἐτη... ὁ κληρὸς τῶν Λατίνων τῆς Παλαιστίνης ἐκήρυξεν, ὅτι τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα, αἱ μεγάλαι κανδηλαὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, σβεσμένα, ἐξανάπτοντο πάλιν ἀπὸ θεῖαν πνοήν. Μέγα πλῆθος εὐλαβῶν ἔτρεξαν ἀπὸ μέσην τὴν Δύσιν νὰ ἴδωσι τὸ θαῦμα καὶ νὰ

λάβωσι τινὰ σπινθήρα ἀπὸ τὴν θεῖαν ταύτην φλόγα, ἱκανὴν νὰ θεραπεύῃ ὅλας καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τὰς ἀρρώστιας».

Φ. Πάλιν Λατίνων κληρον, πάλιν προσκυνητὰς Λατίνους βλέπω. Μὴν ἀναβάλῃς, σὲ παρακαλῶ, τὴν ἔκδοσιν τοῦ Διαλόγου· σὲ δίδω ἀπὸ τώρα, ἂν θέλῃς, καὶ τὴν πληρωμὴν διακοσίων ἀντιτύπων ἀπ' ὅσα μέλλεις νὰ τυπώσῃς.

Κ. Νὰ τὰ κάμῃς τί;

Φ. Νὰ τὰ μοιράζω δωρεὰν εἰς τοὺς ἐξεύροντας ν' ἀναγινώσκωσι, καὶ νὰ τὰ ἀναγινώσκω εἰς τοὺς ἀμαθεῖς. Ἀπόστολος ἐπιθυμῶν νὰ γένω, ἐμποδίζων τοὺς ἐπιθυμοῦντας τὴν θέαν τοῦ ἀγίου φωτὸς νὰ ἐξοδεύωσιν εἰσμάτην τὰ χρεωστούμενα εἰς ἑαυτοῦς, εἰς τὰ τέκνα των, εἰς τὴν πατρίδα χρήματα.

Κ. Καὶ δὲν φοβῆσαι τὸν ἀφορισμὸν τοῦ Πατριάρχου Παΐσιου;

Φ. Δὲν ἔχω τί νὰ φοβηθῶ ἐμποδίζων ὅ,τι ἐμπόδιζαν δύο ἐπίσημοι πατέρες τῆς ἐκκλησίας.

Κ. Ἀφόβως λοιπὸν κ' ἐγὼ θέλω δημοσιεύσειν τὸν Διάλογόν μας.

Φ. Ἀφόβως, ἀφόβως.

18. Φεβρουαρίου 1826